

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXII. évf.

1897. November—December.

6-ik füzet.

Brassai a tudós, az író és munkái.

I. Brassai a tudós.

A midőn e szerény kísérletnek a fennebbi hangzatos czimet adom, csakis jelezni kívánom, hogy meg kellene írunk; de még csak dolgozatai czimjegyzékének összehordása is nehéz fáradság. Valamint a hangzatos czimre vonatkozólag fel kívánom említeni, hogy az Erdélyi Muzeum sept., oct., nov. és decemberi idei füzeiben, Brassai százéves pályafutása czimmal, a halála ötletéből fölmerült adatok és szóbeli visszaemlékezések alapján megkísértettem Brassai hosszú életét vázolni: de ezt a legérdekesebb cikket ebben a mi folyóiratunkban kívántam megjelentetni, kiknek talán első sorban volna módunkban e közlemény hézagait pótolni, hogy Brassai munkásságának legalább leltárát összeállítsuk azok részére, kik Brassait a tudóst és írórt méltatni szakismeretöknél fogva hivatva lesznek.

Hét évtizedes, e szerint két nemzedék életidejére terjedő munkásság méltatása, még ha egy irányban haladna is, nehéz feladat. Mennyivel nehezebb egy perczig sem pihenő fő gondolatvilágát rajzolni, egy szellemvilágét, melynek égboltozatján, a rendkívüli lelki tehetség kiszikrázása majd itt, majd amott ragyog fel. Mert, hogy prózaibban fejezzük ki magunkat, Brassai szive, agya kifogyhatatlan bánya, melyben az ércnek annyiféle neme egyesült; egy délvidéki nemes termőfa, melyen egyszerre virág nyílik és gyümölcs ér; egy koronáját kihajtott törzs, melynek minden ágába más-más faj van oltva, s minden ág meghozza érett gyümölcsét. Ily fogalmon hatása alatt, Brassait a tudóst, az encyclopedistát, polyhistort, a tanárt, írórt és szerkesztőt el lehet parentálni, de nem ismertetni. De nem is szándékom. Itt is abban a keretben kívánok mozogni, mint pályafutása rajzolásában, hol nézpontom a volt, feltüntetni Brassait abban a világosságban, melyben nekünk megjelent, azon hatásban, melyet környezetére, korára gyakorolt.

Brassai mikor, mintegy a vadonból előlépve, Kolozsvárt megjelent, a csodált emberek számába ment. Fogékony lelket hozott. A

zene, a költészet, a tudás gyönyörét, a természet és történet beszédességét tán senki sem élvezte annyira, s tán senki sem értette s lelkesedett iránta, mint ő. Nem volt lángész, mely jövendőt mond, a tudás globusán új világrészeket fedez fel: de lángelme volt, az uttörés attributívumával. Értette a zene, a virág nyelvét, a világ minden költőit olvasva, ismerte, poetikus lélek volt, a nélkül, hogy költészettel csak próbálkozott volna. A képzelő erőt a tudás vágya nála háttérbe szorította. Legpoetikusabb írása a fűvész örömei. Ha oly teremtő szelleme lett volna, milyen sajtáságosan eredeti, milyen tevékeny és messzeható volt, századok bámulnák.

Ha nem is volt lángész, a tudósok azon kiváló fajából való volt, ki holtig tanul, semmit sem felejt. Bejárta a tudás összes birodalmát. Mindenhez értett, sokban mester volt. Egy tiszta fő, melyben a különféle tudomány rendszeresen osztályozva volt. Mindent tud, a volt róla hite az embereknek. Fejem nem káptalan, e közmondás alól Brassai ki volt véve. Élő könyvtárnak nevezték. A tudomány milliomosának tekintették, s miként a pénztőke, úgy az ő szellemi tőkájének hatalma előtt is mindenki meghajolt. Biztosan tudták, hogy tőkéje tőkésített munka, tisztelték.

Brassai a polyhistor tudósok családjához tartozott. Milyenek voltak Apáczai, Hatvani, korunkban Varga, Hetényi, kik csak úgy seperték el az Akadémia aranyait, vagy volt Erdélyben Fogarasi Pap József, ki a múlt század közepén ott volt a külföldi versenyek győztesei között. Brassait föllépésénél már polyhistornak tekintették.

Szellemi munkásságának végtelen nagysága a jogon kívül a tudományok mindenségét bejárta. Majd minden ágában irt és tanított, és pedig bámulatos alapossággal. A nyelvészetben véleménye épp oly döntő, mint a természettudományban. Majd ha életirója szellemi munkásságának hosszú útján végig halad, ki fogja mutatni, hogy foglalkozásai melyik korszakában, melyik tudomány nyomult volt előtérbe csodás szellemi világában. Már csak azért is, hogy úgy mutatkozik, benne a polyhistor tudósok családja bezáródik.

Élő Conversations-Lexikon, élő Encyclopedia volt, szokták mondani. Legalább századunkban nem volt magyar ember, ki a tudománynak a anyai ágába behatolt, s avatottságát irodalmi munkásságával bizonyította volna. A classica és újabb nyelvészet, a természet-tudomány, számtudomány, bölcsészet s ezek mellékágai, segédtudományai mind hatalmában voltak. S a mellett a zenét is tudományos alapossággal értette és gyakorolta. Hogy mennyire, az irodalomtörténet lesz hivatva méltatni.

II Brassai az író.

Brassai világhírű tudós volt, ha nem egyébben, a botanikában. Kiváló érdeme különben az, hogy magyar tudós volt, ki annak az érzésnek hatása alatt tanult és írt, hogy előbb született magyarnak, mint tudósnak. Mint író is helyesen, csak ebből a szempontból kell hogy mérlegeljük és méltassuk.

Brassai a magyar tudományosság büszkesége volt. Nem az az érdeme, hogy alig volt tudomány, melyben jártas s több ágában mester volt, hogy dicsőséget szerzett nemzetének: hanem az, hogy mint nagy stylum ember, aesthetikus ész, universalis tudós, vasszorgalommal, kielégíthetetlen tudomány-szomjival, ritka agyvelőjével ott állt a világirodalom árja partján, s leste, hogy mit hoz, mire nemzetének szüksége van. Folyvást az európai tudományosság nyomán haladott, s mert hazáját, nemzetét bálványozta, a fejlődő magyar tudományosság zászlóvivői közé sorakozott. Szerette, tisztának kívánta nemzete nyelvét, miveltnék kívánta nemzetét, s mikor tán csakugyan világhírű, vagy halhatatlan lehetett volna, ő feláldozta magát, mint tudós és író nemzetének, századának élt; azzal foglalkozott, azt írt, a mire nemzeti művelődésünknek éppen akkor szüksége volt. Hazafisága teszi halhatatlanná.

Nem alkotott örökbecsüt, mondják. De annyi százezer tudós és író közül hánynak jutott az az égi adomány, az az inspiratio, hogy örök időkre szóló munkát hagyjon maga után. Brassai korának írt, korát oktatta, korának világított elő. Korának, századának, a középkori eszmék és intézmények békőiből kibontakozó, s új korszakba belépni készülő nemzet számára írt és tanított. Mindig azt, mit annak az évtizednek szellemi szüksége megkívánt. És ezt úgy, hogy felvett tárgyának letárgyalása tudásunkat előbbre vitte, európai magaslatra emelte. Felszólalása eseményszámba ment, mely szakhiveinek figyelmét mindig kihívta. Nemzete tudósa volt, ki figyelmeztette nemzetét, hogy a tudás világítása hol, merre halad. Kritikájával, értekezéseivel, könyveivel igyekezett nemzete közművelődését, művészeti és tudományos világát európai magaslatra emelni.

Brassai saját eszmekörében aféle tudós és író, mint akkor Széchenyi, Kossuth, kik nem annyiban írók, mint agitátorok. Kik nem a szakemberek tapsát keresik, hanem a nagy közönségre akarnak hatni oly módszerben, mely koruk felfogásának kívánalmával talált.

Kora megértette s ebben áll nagy tudásának valódi értéke. A gondolat, melyre bélyegét reá ütötte, forgalom tárgya lett, közkeletűvé

vált, teljes értékében senki sem kételkedett. Ebben állt hosszú munkás életének sikere, ebben rejlett kulcsa annak a népszerűségnek, milyen-nel csak nagy politikusaink dicsekedhettek, s dicsősége, hogy mint ember, mint egyén, századában senki sem érvényesült annyira, mint ő. Hogy senki sem próféta a hazájában, ő megczáfolta. Ha nem is mondjuk prófétának, szűkebb hazájában minden szava szállóige, minden írása egy hang, mely pusztában soha sem hangzott el. Szava és írása mindig igazságszámba vétetett, mert egy ember mondta és írta, kit ifjan már senki sem ismert, ki nem törtetett semmi után, ki utolsó napjaiban is azzal tépelődött, hogy miért is kapott ő nyugdíjat; ki, midőn százéves korát a korona, kormány, nemzet üdvözölte, kérdezte, hogy mivel érdemelte meg, hogyan tudja és fogja ezt megköszönni.

A ki utolsó századunk mivelődés történetét, közoktatásügyünk fejlődésének eszmemenetét akarja megírni, Brassai cikkei, füzetei és munkái kronológiáján kell keresztül mennie, hogy megítélhesse, hogy irodalmunk, különösen közoktatásügyünk terén nemzetünk hol haladott. Brassai minden munkája egy mérföldkő megfutott mivelődésünk utszélén, mely biztosra mutatja, hogy nemzetünk mire gondolt, hol haladott. A közérzület szívdobogása ültette íróasztalához, megtanulta, megírta azt, mire mások még csak készültek.

S most e csodás ember, századunk tipikus tudósa, a ki európaivá lehető hirnevét, hazafi érzésének feláldozta, a tipikus magyar tudós emlékezetével szemben ott állunk, hogy életfolyamáról még jegyzéket sem hagyott, magáról nem beszélt, mint írónak életrajzát mégis meg kell írunk. Nem érette, hanem magunkért. Mert ki tudja, mikor terem még a föld ily magyar tudóst. Megérdemelné azért is, hogy feltüntetődjék e csodás lélek tudásának terjedelme, határa, mélysége. A bámulatos elmének, mely 1831-től fogva ir, századik évében kiadta Positiv filozofiját s bevégezte, megírva hagyta Mathesisét.

Mint megjegyeztem, nem ment át az írók gyermekbetegségén. Próza író maradt. Mint elparentálói magukat kifejezték, munkái száma száz, lapirodalmi dolgozatai ezerszámba megy. Szinnyei a Magyar írók élete s Repertoriumában, az Akadémia Almanachja első folyama, a Névtár — mert az Almanachok elejét nem fedezhettem fel — felsorol egy sereg értekezést, de hogy a felsorolás teljes legyen, hetven év majd minden folyóiratát fel kellene hányni, ha írói munkásságának igazi képét, reportoriumát kívánjuk adni. Meg is érdemelné, s tán eljő az idő, hogy összes munkái meg fognak jelenni.

III. Brassai a szakíró, a miben jártas.

Brassai tanított és írt. Tudását és irodalmi munkásságát a szerint szeretik osztályozni, hogy miben jártas, miben mester. Ezen osztályozásnak engedelmességgel, irodalmi munkásságát két csoportba tüntetjük fel. a nélkül, hogy repertoriumunk teljességre igényt formálna. Jártasnak mutatjuk be a történelemben, földrajzban, statisztikában, közgazdaságban, a természettudomány körében a fizika, vegytan, csillagászat és meteorológiában.

Brassai mint *historikus* önálló dolgozattal nem lépett fel, de a hazai és a világtörténetben otthon volt. Az unitáriusok a történet tanszékére hitták volt. S ennek az az előzménye, hogy Kolozsvárt megindult volt a hirlapirodalom. Keletkezett 1830. jul. 1-én a Nemzeti Társalkodó, 1832 június 1-én az Erdélyi Híradó, 1834 ápr. 1-én a Vasárnapi Ujság s ezekre 1841 jan. 5-én a Mult és Jelen, s Brassai tolla már kimagaslott. Szilágyi Ferencz a harminczas években kiadta történeti zsebkönyvnek czimzett Klióját, s Brassai a Kliokat a kritika elé vitte, még pedig akkora történettudományi jártassággal, mely arra engedett következtetni, hogy egyik történetírónkká válik.

Mint kollégiumi tanár a történetet oly elragadón adta elő, hogy egyebet ne mondjak, hogy Jakab Elek s csekély magam, történetírásra adtuk magunkat, azt Brassai előadásának köszönjük. A negyvenes évek elején Kolozsvárt Házibarát czimen évkönyvszerű könyvek jelentek meg. Az azon évi világeseményeket belé Brassai írta, darabkákból én állítottam össze s marada fejemben a kandahár-iskelesi béke. Ide vágó cikkei:

Az időszakok és nemzeti karakterek befolyása a história-írásra. Gimn. tanársága beköszöntőjéből. Nemz. Társalk. 1837.

Plutarchus vigasztaló levele. Fordítás. Ker. Magvető. 1892.

Mint *geografus* és *statistikus*, mi akkor alig volt egymástól elválasztva, jelent meg a könyvpiaczon, a Világ és statusok ismertetésével. Mint kollégiumi tanár másodsorban ezek tanításával volt megbizva.

Mint *statistikus* oly figyelemmel kísérte a statistika világirodalmát, hogy Erdély statistikája megírásához ő adta az eszmét s adta kezembe a francia statistikások programját. Következő cikkei és munkái bizonyítják:

Bevezetés a világ, föld és statusok ismeretére. Kolozsvár 1834. Soristan (Syria). Nemzeti Társ. 1841.

Egy pár adat honunk ismeretéhez (magassági mérések Erdélyben). Természetbarát, 1846.

Afrikáról, Wilson után. Családok könyve. 1857.

A föld egyes részeinek földirati ismertetése. II. kiad. Pest, 1862.

Brassai S. Természeti földiratának polgári része. Kolozsv. 1867.

Mint *közgazdasági író* is megjelent irodalmunkban. A Vasárnapi Ujság hasábjain mint egyik uttörő foglalkozik e tárggyal. A negyvenes évek elején indult meg pénzintézeteink alapítása, Brassai azonnal hozta Bankismeret című munkáját; a megváltozott mezőgazdasági törvények számára hozta a Mezőgazdaság kézikönyvét hét kötetben. Munkája :

A Bankismeret. Kolozsvár, 1842.

A mezőgazdaság kézi könyve. VII. k. Bpest, 1856—68.

Czikkei :

A Vasárnapi Ujságban 1834—48.

Az angol hirlapkezelés. Magyar Hirlap. 1850.

Mívelési kísérlet a chinai yam-mal. Gazd. Lapok. 1855.

Számvetési észrevételek az ekék becslése tárgyában. Gazdasági Lapok 1859.

Jegyzetke a méhészetből. Falusi Gazda, 1862.

Brassai mint *természettudós* a fűvészet terén mutatkozott be ; mint gimnáziumi tanár, később *fizikát* és *vegytant* tanított, mint múzeumőr a természettár őre lett. Berde Áronnal 1846-ban Természetbúvár című folyóiratot alapítottak.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1864-ben Marosvásárhelyt tartott nagy gyűlésén „Nemcsak az anyag halhatatlan“ czimmel felolvasást tartott, melyről az Alkotmány 1897 jun. 25-iki száma így ír: „Ki nem olvasta volna e felolvasást, melyben Brassai a vizsgálódó, kutató és ítélő elme egész fegyverzetével száll sikra a materialisták ellen, a kiket a Darwin elmélete alapján nemesített majmoknak nevez. Saját fegyvereikkel, a természettudományyal és vegytannal veri vissza őket, s Bacon ama mondásával végzi: A természettudomány megnyalintása istentagadásra téveszt, teljesebb élvezése istenhez vezet vissza“.

E téreni tudását elismerték: a regensburgi k. növényteni társaság, a m. k. természettudományi, a bécsi csász. és kir. állat- és növényteni s a nagyszeheni természettudományi társulatok, a bécsi cs. kir. birodalmi földtani intézet, melyek tagjává nevezéssel tisztelték meg. Munkái :

Több cikke a Természetbarátban 1846—48.

Ueber Kropf und Cretinismus. Zeits. f. N. und Heil-kunde. 1851.

A természettan szelleme és iránya. Bpesti Szemle. 1859.

A természetrajzi múzeumokról. Erd. M. Ért. 1861.

Éledés és életkezdet. Erd. Múz. Ért. 1862.

Nemcsak az anyag halhatatlan. Felolvasás a természetv. és orvosok 1864-iki m.-vásárhelyi gyűlésén.

Czikkék a Term. Közlönyben. 1871—92.

Néhány pillantás a természettudományok haladására. Budapesti Szemle. 1873.

Anti-Helmholtz. Klausenburg. 1874.

A teremtés és fejlődés. Lenyomat a Kereszt. Magvetőből. 1878.

Az életerő léte. Felolvasás. 1880.

Micsoda állat a vegytan. M. nép-könyvtára. 1854. Marosvásárhelyi füzetek. 1859—60.

Mikor folyamodjunk a vegytanárhoz? Ugyanott.

Brassai mint *csillagász, meteorologus* nem rendelkezett observátoriummal, egy sextans volt minden eszköze, melylyel a napjárását élete végéig naponként megnézte s kiszámította. Akkor nem jelezték, mint most, fennről a vasuti időt. Brassai tehát praktikus dolgot végzett s a városi óráktól megkivánta, hogy a nap után járjanak.

Mint író az Akadémiában felolvasást tartott. Az ötvenes években kiadott Nagynaptár s a Nemzeti képes naptár számára ő állította össze az astronomiai naptárt. A Mezőgazdaság kézikönyvébe ő írta a meteorologiai részt. S adom azon visszaemlékezésemet, hogy talán az 1863-iki országos szárazság idején meglátogat, oszlopos barometrumomra pillant, arra a megjegyzésemre, hogy a kéneső folyvást lent van s eső még sincs: nem is lesz, mig fel nem megy, szólt. S igaza lett. Munkái:

Kolozsvári időjárás. Természetbarát. 1848.

A mult január Kolozsvárt. Ugyanott.

Az 1854-ben látott üstökös csillagról. Magyar nép könyve. 1854.

Az árnyékóráról. Akad. Ért. 1859.

A nap, mint elemző tanár. Emich Nagy Naptár. 1864.

IV. Brassai a szakíró, a miben mester.

Brassai néhány tudomány és tudományágban, mint tudós és szakíró nemcsak otthon volt, de mondhatni, mestere volt korának. E szakok és tudományok: a pedagogia, a fűvészet, az aethetica, nyelvészet, mathesis és bölcsészet.

Mint *pedagogus és ifjusági író* volt tán a legnagyobb, bár sokakban volt nagy. Ebbeli ereje családi öröksége volt, apjától örökölte, annak módszerét szívta be s tökéletesítette. Adjuk át a szót egy interwiewnek, mely a Kolozsvárban az idén látott napvilágot, melyből az idevonatkozó rész így szól;

„Nem arra vagyok én büszke, kedves öcsém, hogy sokat tudok,

hanem hogy a mit tudok, magam erejéből szereztem meg. Az abc-től a felső mathézisig mindent a magam esze után sajátítottam el. Manapság házi tanító, guvernánt, iskolai tanító, meg nem tudom még hányan vezetik be a gyereket az olvasás titkaiba. Nekem az apám hat éves koromban ideadott egy könyvet: az abc-t, nesze fiam, ebből tanulj meg olvasni. Később dehogy fogott az öreg grammatikára. Egy régi, kopott Robinsont adott, hadd lássam, hogy érdemes volt olvasni tanulni. Még most is emlékszem; sirtam az örömtől, mikor láttam, hogy ezekről az apró, feketepötytyös lapokról mennyi érdekeset tudok leolvasni. Olyan mohósággal gyermek még soh'se olvasott, mint én. Természetesen Robinson rákapatott a földrajzra. Latkóczy földisméretét lapoztam hetekig.

„Egy kis földgömböt tett elém az apám s rászoktatott, hogy minden folyót, várost, országot, a miről valamit olvasok, rögtön keressem föl a földgömbön. Órákat töltöttem így, az asztalra könyökölve, a földgömböt forgatva, képzeletemben bejárva az északi sarktól az Antillákig minden tájt. Mikor aztán este, hálós kis gyerekágyamba lefeküdtem, úgy éreztem magam, mint Michel Angelo a menybolt mintázása után: támolyogtam. Az egész földteke gömbölyűségének szemlélése feledtette velem, hogy a sima földön járok.

„Bizony, jó pedagógus volt az apám! Maguk már nem ismerik, kedves öcsém, a Maróthy kis Számтанát. Régi könyv, ma mosolyogna rajta. Lássa, abból tanultam én mathezist és bizony mondom, ha gyereke lesz, adja azt a kezébe s majd a felső matematikánál is hálás lesz a gyerek az öreg Maróthynek.

„Mikor elérkezett az ideje, hogy kollégiumba menjek, az apám még otthon tartott. Nem nagyon bizott az akkori rendszerben. Csak tizenkét éves koromban kerültem a magyar-utczai unitárius kollégiumba, a hol egy kicsit csodálkoztak is, hogy mennyit tudok. Pedig soha se tudtam valami sokat, — az öreg mosolyogva bölíntgatott tagadó közbeszólásomra — de mindig vágytam tudni. És higye el kedves fiam, miként az igazságot se érhetjük el soha s meg kell elégednünk az utána való törekvéssel, a mindentudást se éri el az ember, de ezért kárpótolja a tudományszeretete. Lássa, ezért mondom én mindig, hogy nem tudok még eleget“.

Kezdetben mint házi nevelő érvényesítette tudását, majd közintézeteink, mondhatni kora instructora lett. Erdély főuri köreire növendékei útján maradandó hatást gyakorolt. Mint az Akadémia írta hozzá egyik üdvözlőiratában, nem egy író és tanár köszönheti neki pályáját. S a mint beszélt és irt, úgy cselekedett, a morál szab-

rányával soha össze nem ütközött. Mint gymnasiumi tanár, törvényreálolvasása helyett intő beszédeket tartott. Az egyetemnél 1882-től a középiskolai tanárvizsgáló bizottság tagja volt.

Mint ifjúsági író, kiváló érzékkel birt az iránt, mire van épen akkor szüksége tanügyünknek. Érezte, hogy erős alapon áll, bizonyítja br. Eötvössel folytatott kemény polemiája, 1867—68-ban. Mintha látta volna a jövőt, melyben a technikai pályán át kell venniünk szerepünket az idegenektől, a nyelveket, számtant, a mathesist kiváló gondnal forcirozta s oly tekintélyre emelkedett, hogy a kormány a számtanba, a tanárok számára, vezérkönyvek írására kérte fel. A Módszerről című munkája iskoláink tanítási programja lett.

Munkái első füzeteit Kék könyvtár című vállalatában indította meg, melyből 1878-ig XIV füzet jelent meg, s nagy része több kiadást ért. Ilyenek:

Számító Socrates. Fejbeli számítás kérdésekben. Angol mintára. Kolozsvár. 1842.

Kisdedek számoktatása. Angol mintára. Kolozsvár, 1842.

Rajzminták fiatal gyermekek számára. Angol mintára. Kolosv. 1842.

Okszerü vezér a német nyelv tanulásában. Kolosv. 1845.

A fiatal kereskedő arany ABC-je. Montag után. Kolosv. 1847.

Ingyen tanító francia nyelvmester. Kolosv. 1863.

Számtan a népiskolákban. 1872.

Számvetés a II. oszt. számára. 1872.

Nevelés tudománya. Ker. Magvető. 1890.

A módszerről. II. kiadás. Kolosvár. 1893.

Számtalan cikke a Néptanítók lapjában, Budapest, s a Család és iskola czimen Kolosvárt megjelenő lapban.

Mint *fűvész* jutott legnagyobb elismertetéshez. Hajlamát virágtenyésztő anyjától örökölte. Ifjui és férfikorának legkedvesebb foglalkozása és szórakozása volt, abban az időben, mikor a fűvész még prikulics volt. Átadjuk a szót egy szakirónak, ki róla így ír:

„Fiatalabb éveiben (ugy ötven esztendővel ezelőtt) a Kárpátokon tul is feltűnést keltett a növények organizmusára vonatkozó önálló nézeteivel. Magyar Fűvészkönyvet írt, melylyel száz aranyat nyert a Magyar Gazdasági Egylet pályázatán. E mellett a botanikával is is foglalkozó Goethének a növények metamorfozist magyarázó értekezéseit is ő kísérlette meg nálunk terjeszteni. A botanika nálunk a kezdet kezdetén volt még, mikor a német Endlicher figyelmes tette a külföldet a kiváló magyar tudósra, Brassaianak nevezve el a Hedera Helix ausztraliai rokonát“. A legnagyobb elismerést a világ botanikusai juttatták részére, egy Albummal 1879-ben, melyben majd minden nemzet számottevő fűvésze köszöntötte tanárkodása negyven éves fordulója ötletéből.

Értekezései és munkái:

Bevezetés a növények organographiájába Tud. Tár 1836. IX. X. f.
A fűvész örömei. Athenaeum. 1840.

Fűvészet a magyaroknál, három rajzzal. Magyarország és Erdély képekben. 1853.

Nézetek a szőlővészcéről. Gazd. Lapok. 1853.

A növénytaplálkozás ügye napjainkban. Erd. Muze. Egyl. Évk. 1859 61.

A növények taplálkozása. Erd. M. Ért. 1860.

Fűvész és kertész. Ugyanott. 1864.

Linnaea. Oest. Botan. Zeitschrift. 1866—71.

Több cikke a Növénytani lapokban. 1877—78.

A fűvészet elveinek vázolata Lindley János nyomán. Kolosv. 1856.

Magyar fűvészkönyv. Brassai és Kovács Gyula. Kolosvár, 1888.

Mint *aestheticus és kritikus* első ifjuságától merész harczosa volt irodalmunknak. Első csatározása 1833—34-ben folyt Szilágyi Klió-jával a Nemzeti Társalkodóban. Majd 1836-ban, ugyancsak ott, Szamosy álnév alatt br. Josika Miklós publicistikai röpiratainak, az Iránynak és Vázlatoknak ment. Tekintélyre nem sokat adott, sarcamusát nem igen szerette fékezni, tolla félelmessé lett s maga is gyakran kék foltokkal került ki. Polemiáival lapjaink tele vannak, közben, 1856-ban, mint szerkesztő is fellépett, kritikai lapokat indított meg.

Számtalan cikkei közül, néhányat ide igtatunk.

Beethoven Lajos. Honderü. 1847.

Adalék Poe Edgar ismertetéséhez. Szépir. Közlöny. 1858.

Felnyitott levél Gyulay Pálhoz. Szépirod. Közlöny 1858.

Nyilt válasz Szemere Miklós urnak. Szépir. Figyelő 1861.

Burns olvasása után. Fővárosi Lapok 1871.

Commentator commentatus. Tarlozatok Horatius szatiráinak magyarázói után. Bpest. 1872.

Aesthetische Kritik. Horacz fordítása elméletéhez. Klausenburg, 1879.

Brassai mint *nyelvész* várja a harmadik koszorut. A fűvészet után a nyelvészet terén jelenik meg mint mester. Ismerte a világ mindama nyelvét, melyeknek irodalma számottevő. Beszélte a latin, a német, francia és angol nyelvet, értette az orosz, török, román, héber és szanszkrit nyelvet; fordított görögből, latinból, francziából, oroszból, egyes munkáit németül is megírta, a magyarral együtt tíz nyelv birtokában volt.

Mint a *classica literatura* mívelője, követelte, hogy iskoláink a görög s különösen a latin nyelvet alaposan tanítsák. Az egyetemen a classicai nyelvek tanításáról rectori székfoglaló beszédet tartott. Utolsó napjaiban egy latin grammatica írására készült.

Terjesztetni kívánta a német és francia nyelvet. Okszerü Vezére a német nyelv tanulásában 1842-től tíz kiadást ért; 1863-ban Ingeny tanító francia nyelvtant adott ki.

Mint orientalista gymnasialis tanár korában hébert, egyetemi tanár korában szanszkritot tanított.

Éles kritikai szelleme, világos eredeti írásmodora különben a magyar nyelv körül szerzett maradandó érdemeket.

Kazinczy halhatatlan érdeme, hogy nyelvünket kivezette a latinizmus szolgásga földéből. Brassai érdeme, hogy első volt, ki a germanismus berohanása ellen a hatvanas években sikra szállt. Mit Simonyi a Szarvas felett tartott emlékbeszében következő szavakban igazol: „A germanismus ellen először Brassai szólalt fel Arany János folyóiratában, erre írta Arany az ő híres Visszatekintését, melyben többek közt olvasuk: soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő és megrontó germanismusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthagenem delendamat“. S ugy bizta meg követőjüket, Szarvas Gábort az Akadémia a Nyelvőr szerkesztésével 1871-ben s ha Brassai a fővárosban lakik, aligha nem a mestert hívták volna meg.

Rengeteg nyelvismerete mellett nyelvének eredeti szépségéért, gazdaságáért rajongott. A kiegyezés után lapirodalmunk oly elemek kezébe került, kiknek nagy része németül gondolkozott s nyelvünket germanismussal töltötték el: Brassai nemcsak első volt, ki tollat ragadott, mint ember is annyira fanatikusan üldözte a magyartalanságot, hogy még társalgás közben is kitört. Csaknem utolsó percében is egy bucsuzójának a viszontlátásra szavára rászolt: az ismétlátásra.

Nyelvészeti számnélküli cikkeiből és munkáiból álljanak itt a következők:

- Tapogatódzások a magyar nyelv körül 1856.
- A magyar mondat. Akad. Értekezés. 1860.
- A francia nyelvtanok ügyében. Fővárosi Lapok. 1864.
- A magyar bővített mondat. Akad. Értek 1870.
- Hogyan kelljen a latin hajtogatást egyszerűen és sikeresen tanítani. Kolozsvár, 1872. Ugyanaz megjelet németül Lipcsében, 1881.
- Laelius, hogyan kell és hogyan nem kell magyarul írni az iskolában a latin autorokat. Kolozsv. 1874.
- A neo- és paleologia ügyében. Bpest. 1875.
- A nyelvujítás és Ballagi. Lenyomat. 1881.
- A magyar helyesírás. Értek. Magyar Polgár. 1884. 147. sz.
- A mondat dualismusa. Akad. Értek. 1885.

A szórend és accentus. Bpest, 1888.

Vissza és körültekintés nyelvünk ügyében. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. Mit még életében kiszedve, átnézett.

A nyelvészet után mint *mathematicus* kér bebocsáttatást a magyar halhatatlanok Pantheonába. Tanította mint gymnasiumi tanár, tanította mint egyetemi tanár. De mint szakíró sem rejtette nagy talentumát véka alá.

Mint író az az elv vezette, hogy mathezist csak úgy lehet sikerrel tanítani, ha iskoláink a számtan tanításával alapját megvetik. Innen keletkezett Kisdedek számvetése, Számító Socratese, mely 1842-től 17 kiadást ért. Az akadémia 1842-iki Névkönyvében már jelzi, hogy Euklides elemeit görögből már fordítja.

Kedvencz tudománya maradt haláláig, mit a napállás napontai megfigyelése alkalmából gyakorolt. Utolsó napjain is mathesisen dolgozott, szerencsésen be is fejezte, kéziratait átadta rokonának, Csegezi Mihály kir. táblalabirónak, azon meghagyással, hogy küldje fel az Akadémiának. Munkái:

Számító Socrates. 1842—1871.

Algebrai gyakorlókönyv. 1853.⁴

Némely algebrai fogalmakról s ezeknek geometriai alkalmazásáról Akad. Érték. 1857—58.

Euklides elemei. XV könyv. Bpest, 1865.

Algebrai gyakorlatok. I. rész. Bpest, 1883. II. rész Bpest, 1884.

Mégis mennyit nyom egy font. Természet. 1872.

Könyvismertetés. Vezérfonal a mértani szabadkézi rajz tanításánál. Irta Schoeder R. Tanáregyleti Közlöny. 1870.

Mint *bölcsész* fonta halántékára a negyedik koszorút. A Logikát, Metefizikát már mint gymnasiumi tanár tanította. A sok élettapasztalat, a sok gondolkodás a bölcelet terére vezette. Bölcsesség nyilatkozott szavaiban, tetteiben. S szellemi bámulatos ereje, alapos s világos előadása a bölcsészet terén is pozitíot biztosított számára.

Mint filozófiai író 1858-ben lépett fel Logika lélektani alapon czimű munkájával. Az igazi pozitív Philosophia czimű munkájával fejezte be élte századik évében, melyben széles körű tudással s meggyőző érveléssel bizonyította, hogy minden, a mit érzékeinkkel észrevesszünk, illusio lehet, csak az ész és öntudat létezése bizonyos.

Brassait a tudás nem tette vallástalanná. Mint vallás-bölcselő szintén ragyogtatta lelke szárnyalását. Czikkei az 1861-ben megindult Keresztény Magvetőben s az 1887-ben megindult Unitárius Közlönyben láttak napvilágot.

Minél inkább közeledett élete végéhez, a bölcsészet mindinkább

lefoglalta lelkét. Írásban és életével bebizonyította 1864-iki felolvasása végszavát: hogy a tudás Istenhez vezet. Ahoz, ki őt oly bőkezűen megáldotta.

Bölcsészeti munkái:

Irodalmi pör a filozofia ügyében. Kolozsv. 1861.

Három értekezés. Akadémiai székfoglaló, 1867.

Logikai tanulmányok. Bpest, 1877. Az Akadémia értekezéseiben.

Logika lélektani alapon fejtegetve. II. bővített kiad. Bpest, 1877.

Félreértés. Ker. Magvető 1870.

Fogadatlan prókátor. Ugyanott. 1872

Vallás és tudomány. Ugyanott. 1873.

Teremtés és fejlődés. Ugyanott. 1878.

Renan Ernőnek a francia akadémiában tartott székfoglaló beszédéről. Ugyanott. 1879.

Baj van a táborban. Ugyanott. 1880.

Békekisértmények. Ugyanott. 1881.

A jövő vallása. Ugyanott. 1886.

Szózatok a jövő vallásáról. Ugyanott. 1889.

Buddhizmus. Ugyanott. 1890.

Jézus istenségéről. Ugyanott.

Melyik az igazi tudomány. Ugyanott. 1887 és 1893.

Egy új vallás. Ugyanott. 1893.

Fejlődés és erkölcsstan. Erd. Múzeum 1894.

Az igazi positiv Philosophia. Budapest, 1896. Németül is megírta, halála után dr. Meltzl egy. tanár értesítette örökösait, hogy átnézés végett nála maradt.

V. Brassai a zenebarát, zenejátész, zenészeti író.

A százévet élt nagy tudós lélekvilágát, szívjóságát, fedhetetlen jellemességét, szellemének végig kitartott ifjúságát alig érthetnők meg, ha reá nem mutatnánk, hogy lelkének a zene volt első szerelme, hű maradt hozzá egész életén át, utolsó perczéig.

Mint zenebarátról már életében s különösen végnapjai alkalmából egész legendakör keletkezett. Nem volt elég, hogy elmondták és irták, hogy hangversenyt el nem mulasztott, hogy egy Pattiért, világhírű gordonka, hegedű, zongora művészért Budapest, Bécs, Berlin neki csak csekély fáradság volt, hogy maga körül filharmonikus kört alakítva, a Pesti Napló idei jun. 25-iki számában a következő adomát olvassuk:

„Brassai Sámuel a zenének, dalnak lelkes, szinte rajongó barátja volt. Akárhányszor megtörtént, hogy, ha Budapesten valami nagyobb zenei esemény volt, az öreg ide utazott s másnap visszament. De tett nagyobb kirándulásokat is a zene kedvéért. Nyolczvanötéves

korában egy huzamban utazott Berlinbe csak azért, hogy Pattit hallhassa. A hetvenes években Liszt, Reményi és Bülow együttes hangversenyt adtak Budapesten. Brassai ez időben beteg volt, de azért minden áron ott akart lenni a hangversenyen. Az orvosa azonban nem engedte s mikor az öreg ur nem tágitott, azzal fenyegette, hogy utközben hal meg. Brassai még így sem mondott le az élvezetről s Budapestre utazott. Hogy orvosa ne vegye észre a szökését, reggeli köntösét kitömötte szalmával, lefektette a divánra s egy takaróval betakarította. Kitanított inasa, valahányszor az orvos látogatására jött az öreg urnak, rámutatott a szalmával kitömött köntösre, mondván, hogy ura alszik. Mikor a hetven éves Brassai Budapestről egészségesen vissza jött, nevetve mondta az orvosnak, hogy köntösét gyógyította, ő meg zenét hallgatott Budapesten“.

Mint zenejászról adjuk át a szót a Kolozsvárban megjelent interviewnek, mely így hangzik:

„Nemcsak a tudományért, a zenéért is rajongott Brassai. Schopenhauer szerint a zene egy egészen külön transcedentális világ. Ez a világ volt az ő üdülő helye, ez adott lelki lendületet, frissességet, hogy a tudományt szolgálhassa.

„Mert a mi szegény agyvelőnk is kifárad s akkor aztán egy kis Chopin, vagy Mayerbeer rendbe igazítja az összegabalyodott agymolekulákat. A zenének köszönhetem, hogy nem lettem rideg szobatudós, hogy ma is szeretem az embereket, az életet, a környezetemet. Pedig hát gyermekkoromban ezt sem kaptam ingyen. Úgy tanultam meg zongorázni, hogy az asztalomra felrajzoltam a zongora klaviatúráját s a kotta után kikopogtattam a zenedarabot. Persze így nehezen ment a tanulás. Zenét tanultam, zene nélkül. De mikor aztán egy zongora közelébe jutottam, igazi dühvel vettem magamat rá s játszottam rögtön a rég betanult darabokat, Istenem, hogy örültem ilyenkor, hogy hangzott fülemben a zene.

Megkérdeztem Brassait, igaz-e az a sokat emlegetett anekdota, hogy egyszer gyalog ment el Budapestre, csakhogy egy hangversenyt meghallgathasson.

„Si non e vero, e ben trovato“, mert bizony, ha arra került volna a sor. én még azt is megtettem volna, Nagyon szeretem a zenét, ez volt egyetlen mulatságom vigasztalásom“.

Csak is klasszikus darabokat játszott, mindent a fejből. Beethoven, Mendelsohn, Schumann, Mozárt voltak zenepoétái.

Mint zenészeti íróról adjuk át a szót id. Ábrányi Kornélnak, ki a Budapesti Naplóban halála ötletéből többek közt a következőképp ír róla:

»Brassai bácsi mint zenész, igazabban szólva, mint ritka zenebarát, zenerajongó, csodálatos vegyülékű érzékkel birt a zenének úgy régi klasszikus, mint modern irányu s nemzeti áramlata iránt. De a mennyire én ismertem, pedig nagyon sokszor cseréltem vele eszméket, mind a háromnak a lényege felett, azt mondhatom, hogy a mig az elsővel szemben, — s nagyon is méltó alapon — a bálványozásig ment rajongásában, addig a modern romantikus zeneirodalom termékeinek a gyümölcseit csak nagyon szorványosan volt hajlandó megízlelni. A konturnusos zenedráma végtelenül elnyomó preparátumaitól hátborzongva futott; a nemzeti és így a magyar műzenei aspirációkkal szemben pedig igen rezervált s legfőlebb erős szubjektív álláspontra helyezkedett. E tekintetben egyetlen tekintélyt és ideált ismert el: Erkel Ferenczet, a kihez régi, igazi barátság köteléke is fűzte s rajta kívül talán még Székely Imre magyar ábrándjai és idilljei iránt viseltetett méltánylóbb tekintettel.

„Mikor az 50-es évek elején az újabb romantikus irány a nagy stílu zenedráma s a programzenei hatalmas hangfestések árama legelőször kezdett tért foglalva terjeszkedni s hozzánk is behömpölyögni: Brassai bácsi épen nem volt jövőbe látó, hanem keményen belesujtott kritikusi bárdjával a kohó forrongó tömegébe s egy kalap alá gyürte az illatos virágot a szürkös szírommal. A kik még élnek s vissza tudnak emlékezni arra a kemény tollharczra, a melyet az akkori hazai zanezirikusok közt a Tanhäuser-nyitány első bemutatója (ha jól emlékszem 1855-ben) idézett fel egy filharmoniai hangverseny alkalmával, azok arra is emlékezhethetnek, hogy Brassai bácsi minő konok vezérszerepet játszott akkor az antiwagneristák nagy táborában.

„Szegény Brassai bácsi sajátságos vegyülete volt a zenészeti izlés és ösztönnek. Ugyanegy iránytól egyszerre vonzatta, máskor taszította magát, mint két ellenkező pólus. Ilyen volt Chopin és Schumannak akkoriban már szintén erősen törő reformátori szellemével szemben is. A nagy triász: Berlioz, Liszt, Wagner muzsájával örökös hadilábon állott; de a Chopin és a Schumannét már barátságosabb érzülettel tüntette ki; minden legújabb szerzeményeiket megszerezte magának, játszta — már a mint erre képes volt — s magyaráztatta magának. Engemet is sokszor megtisztelt látogatásával, hogy eszmét cseréljen velem a jobban megérthetés kulcsához. Valósággal küzdött magával s nem tudott tisztába jönni, mit érezzen a két új világpoétával szemben.

„Csak nemrég beszélte nekem Hubay Jenő, a ki ép oly nagy

mestere az antik, mint a modern és a nemzeti zeneirodalomnak, hogy mikor legközelebb Kolozsvárt hangversenyzett s az akkor már nagyon gyöngélkedő Brassai bácsit is fölkereste, az hő vágyat érzett őt hallani. Hubay meg is jelent hegedűjével a beteg, százéves patriarka ágyánál, a ki mindegyre csak arra kérte, játszék neki Corelli (a hegedűirodalom megalapítója) műveiből, azután játszott is neki Bach, Händel és Beethoventől, de addig nem volt nyugta az öregnek, a míg Corelli egyik remekével föl nem deritette melancholikus százados arcját.“

Az íróra térve, Brassai zene-kritikái a harminczas évekig mennek fel. Már ekkor az opera és dráma elsőbbsége feletti harczba keményen hozzá szólt. Máig is fülünkbe cseng menydörgős cikkeinek e végszava: drama for ever. Ha minden csatáját nem nyerte is meg, megnyert egyet, mely egy babérlevél bizonyítvány marad arra, hogy igazi magyar tudós volt. Liszt Ferencz hazánk fia, az ő cosmopolitikus agyával, Des Bohemiens et de leur musique en Hongrie czim alatt füzetet adott ki, melyben azt állította, hogy nincs magyar zene csak cigány zene. Brassai volt az első, ki felvette a csatát, 1860-ban Elmefuttatás Liszt Ferencz cigányokról irt könyvére czimű röpirattal felelt, melyben bebizonyította, hogy a cigányok zenéje nemzeti geniusunkból fakad, a cigány csak hangot ad neki. Liszt megadta magát, s Rákócziában, magyar rhapsodiaiban a nemzetet kiengesztelte. — Opera és zenebirálati cikkei nagyrésze Canus és Zsambokréti Gyula név alatt jelentek meg.

VI. *Brassai, mint szerkesztő.*

A nagy tudós és író, mint szerkesztő ezelőtt hatvan évvel jelenik meg, időközönként különböző szakokban, halálával lépett le. Nála nem üzlet, nála ismeretterjesztés s oktatás kedv kielégítése; legtöbbször ingyen oktatás. A hasznosabb politikai lap szerkesztés eszébe sem jutott. Szabadelvű volt és maradt, politizálni csak szóval szeretett.

A Vasárnapi Ujsággal kezdte, 1834. ápr. 6-án, mint czimében mondja, közhasznu ismeretek terjesztésére. Előbb fél, majd egy iven megjelenő hetilapot alapított, mit a forradalom szüntetett meg, 1849 nov. 19-iki számával, Örök érdeme maradt, hogy ő vetette meg alapját a hazai ismeretterjesztő lapoknak.

A mint tanár lett, 1837-ben megindította Kék könyvtár czimű füzeteit, iskolai könyvek kiadására, mit pár tizeden át folytatott.

A kiadott 10—12 füzete országos elterjedést nyert, mindenik több kiadást ért.

Nem sejtve a borus jövőt, 1846-ben Berde Áronnal megindították a Természet barátot. 1846 jul. 5-én indult meg, 1849. jun. 9-én szünt meg. A forradalom véget vetett. A sajtót, mondhatni a deficit egyik részletét 1849 márcz. 8-án fizette.

Hogy Pestre bujdosott, 1851-ben mintegy a Vasárnapi Ujság folytatásaképp megindította a Fiatalság barátját, de csak 6 füzetig vihette.

Ugyane sors érte az 1853-ban megindított Kritikai lapokat, melyből pártolás hiányában csak az első szám jelenhetett meg.

Mint a muzeum igazgatója szerkesztette 1859-73-ban az Erdélyi muzeum egyeslet évkönyveit, miből hat évfolyamot szerkesztett.

Mint egyetemi tanár Meltzl Hugó egyetemi tanár társszerkesztősége mellett kiadták az Összehasonlító irodalom történeti lapokat, s Fontes czimü mellékletét négy éven át 1877—80-ig, mikor aztán csak is dolgozótárs maradt. Mint hátrahagyott iratai mutatják, a négy évi fáradság 941 frtjába került.

Erre 1882-ben megindította a Magyar nyelv ellenőre czimü kritikai folyóiratát, de a közönség most is cserben hagyta.

Végre 1887-ben Boros György tanár Unitárius Közlöny czimü, havonként megjelenő vallásos néplapján mint szerkesztőtársa jelenik meg.

Miket mint író és szerkesztő összeirt, egész kis könyvtár. Brassai szellemi hagyatéka egy irodalmi kincstár, melyet midőn a szakférfiak leltároznak, becslés alá vesznek, akkor fog kiderülni, mi volt nemzetének e csodás elme, a százéves munkás élet. Szellemi hagyatéka még az, mit az Akadémia elnöke egy üdvözlő iratában úgy fejezett ki: sok tudós, író és tanár neki köszöni posztóját.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

A legújabb bibliai kritika és az unitarizmus.

II.

Az unitárius írók nézete végeredményében a tübingeni iskola alapelvein nyugszik. Jézus e szerint nem hitt az ő visszatérésében és azt nem is tanította. Mint lennebb látni fogjuk, erre feltűnő bizonyítékokat is tudnak felhozni magukból az evangéliumokból. Azok a bibliai helyek, melyek ezt tanítják nem a Jézus tanításai, hanem egy későbbi kor hitének a kifejezései. A Mester oly nagynek tűnt fel tanítványai és ezek követői előtt, hogy éppen csudálkoznunk lehetne, ha a Jézus életéről szóló elbeszéléshez ilyen hozzátoldás nem került volna, mint került más személyekről szólókhoz is, kik követőiknek lelki életére nagy befolyást gyakoroltak.

Ez álláspont kellő megértésére és elbírálására, különösen pedig érvényességének és meggyőző voltának kimutatására, lássuk röviden e nézetek bizonyítását.

Dr. Martineau, ki a legnagyobb élő tekintély az unitáriusok között mint philosophus, bölcsészeti alaphól indulva ki, messziről hoz döntő okokat, hogy kimutassa a konzervatív irányú bibliai kritika indokolatlan és czélnélküli voltát. A modern kor két legnagyobb felfedezése a *tér* és *idő*, olyan kijelentések, melyek a biblia abszolút tekintélyét nagyban megcsorbitották s ha a bibliai előadás bármiképen ellentétbe jő ezekkel, ezek hatalmának engednie kell. Isteni tekintélylyel nem birhat egy könyv, mely csak azt a szük teret ismeri, melyet a görög felfogás akár legbámulatosabb elméje, Plátó is be tudott járni, vagy a mely a még szükebb körü héber felfogásra szorítkozik. Még kevesebb e könyv imperatív tekintélye az *idő* szempontjából ítélve meg azt. Az a hat ezer esztendő, melyen túl a biblia semmit sem ismer, a mai tudománynak csak kezdetleges lépcső, melyről gyermekek az idő felfogásához kiindulnak, de semmi esetre sem a teremtés kezdete.

Mihelyt eldobja valaki a katolikus egyház és papság pretenzióit, kénytelen ezért a tudományos kritikának is alávetni a bibliát,

vagy pedig elfogadni a tarthatatlan protestáns theoriát a kijelentésre nézve. A protestáns theoria szerint az isteni kijelentés csak eredményeiben maradandó. Magában véve az egy elmúlt cselekvés, természetfölötti módon közbetéve az emberiség történelmébe és időszámításuk első századában befejezve. Ez időtől, mely számára minden isteni tekintélynek forrása, a protestáns most hatvan nemzedék által van elválasztva és mindannak a mi szent, és mindannak a mi igaz a földöntúli dolgokban, keresztül kell mennie ezen időközön, mielőtt hozzá elérkeznek. Ezeknek tudása tekintetéből *tudósításokra* van szorulva, melyeket ama régi szinpad szereplői és nézői alkottak és hagytak hátra a későbbi kornak, és csak így beszélnek a keresztyény iratok hozzá „az Isten szavát”. — Mihelyt feltehetné róluk, hogy azok időben vagy térben azon különös kijelentés körén kívül születtek, vagy hogy személyhez nem köthető közbeszéd eredményei: azokban való bizalma azonnal eltűnnék és azok mindjárt leszállanának megszentelt magaslatukról, hogy elvegyüljenek az emberi irodalom tömegében. Leglényegesebb dolog tehát a protestáns számára, hogy visszavezesse azokat azon kivételes korba és ebben az első tanítványok testületébe. Ha ez megvan, ebből minden önkényt következik. Csakugyan azon apostoli férfiak csoportjától származik-e az újtestamentum, melyet ma olvasunk, kik Jézus halálát a keresztyénység születésévé változtatták? Akkor az egy hű tudósítás, mert szerzőinek arra nézve, hogy higgyünk nekik, minden joguk megvan, a mit csak bőv alkalom és érdeknélküli áldozat meg tud nyerni. De továbbá, ha az a tények elbeszélésében hű, tanainak állításában is tekintélyvel bír, mert a tények között vannak különböző csudák, melyek az elbeszélés főalakjának emberfölötti jellemet adnak és különösen az ő első megbizottaival közvetlen ihletet közölnek, mi őket a saját magukénál magasabb bizonyágtétel eszközeivé tette, mi nem csak elbeszélésüknek, hanem vallásos gondolataik és tanításaik egész menetének igazságaért is kezeskedik. Így alakul egy hármasság, mely istent és emberit összeköt. Ha a tények valódiak, a tanok bizonyosak; ha a könyvek autentikusok, a tények valódiak; hogy pedig a könyvek autentikusok, arra kello bizonyíték van.

Bármily csinosan van is a protestáns argumentum összeszerkesztve, a fontosságot, melyet neki tulajdonítanak, nem bírja meg. Tényleg benne egy kapocs sem ép s ha még nem is látnók benne a hiányt, a következmény szembeűnő módon hamis. Mennyiben bírjuk mi az újtestamentumban szemtanuk bizonyágtételét az eseményekről és tanításokról, melyeket elbeszélnek?

Annak elbírálása, hogy valamely irat csakugyan attól származik-e, a kinek neve alatt közkézen forog, nagyon bajos lévén, Dr. Martineau módszere e tekintetben a következőkbe foglalható össze: Ha egy könyvet úgy emlitenek, vagy úgy idéznek belőle, mint egy bizonyos íróét, ki még életben van, hogy azt elismerhesse magáénak, vagy visszautasíthassa; ha a műnek befolyása meglátható mindjárt a reá következő irodalomban, jóllehet az író neve nincs is említve; ha az irat a szerző életétől kezdve mindig az ő neve alatt szerepel és még egy kritikai korszak sem tett ellene kifogást: akkor az elegendő alap kell hogy legyen nekünk is, hogy elfogadjuk autentikusként. Sőt még ilyen szabály mellett is igen nagy tere van a tévedésnek, mire nézve Dr. Martineau egy igen érdekes példát közöl. Harmincz évvel Lord Baconnak a halála után 1648-ban egy kötet jelent meg műveiből, melyek között volt egy ilyen című is: Egy keresztény jelleme paradoxonokban is látszólagos ellentétekben.“ 1830-ban Sancroft érsek revidealta ezt és ezután mindig a Bacon művei között szerepelt. Némelyek haboztak ennek az elfogadásánál, de leginkább csak önkényes előítéletek alapján, mivel nem tudták összeegyeztetni Bacon theologiai nézeteiről alkotott fölfogásukkal. Ugyanis a műben ez áll: A keresztény olyan ember, a ki hiszen bizonyos dolgokat, melyeket esze nem tud fölfogni, ki remél olyanokat, melyeket sem maga, sem egyetlen élő ember nem látott soha, ki munkál olyanért, melyről tudja, hogy soha el nem éri mégis hitének végeredményében úgy tűnik föl, hogy igaza van, reményei nem szégyenítik meg, munkája nem hiába való. Hiszi, hogy három egy és hogy egy három; hogy az Atya nem idősebb, mint az ő Fia, és hogy a Fiu egyenlő Atyjával; és hogy egy Valaki, ki mind kettőtől származik, teljesen egyenlő mindkettőjükkel.« Különösen a francia philosophusok — Bayle, Cabanis — ebből arra merítették bizonyítékokat, hogy Bacon atheista volt, de a „hivő“ keresztények iránt való megvetését eltakarta. Mások azt hitték, hogy Bacon ezeket csak ész-gyakorlatok gyanánt írta. A vitát Dr. Grosart fejezte be, ki 1865-ben, tehát 220 év után, kimutatta hogy e mű nem a Baconé, hanem Palmer Herbart cambridgei tanár írta és adta ki még 1645. jul. 25-én, tehát 3 évvel Bacon hátrahagyott iratainak kiadása előtt. De Palmer meghalt 1647-ben és művét valószínűleg senki sem olvasta több mint 200 év lefolyása alatt az inductiv-módszer alapítójának olvasói közül. E példa annál feltűnőbb, mert előre haladott századok alatt történt és a nyomtatás elterjedése után.

Epen ezért anonymus iratoknak, a milyenek a bibliában vannak semmi bizonytalan közbeszéd, legyenek azok bármennyire is elterjedve évek hosszú során keresztül, nem adhatja a személyes tekintély súlyát, s ha szerzőjük megtudta tartani a maga incognitoját egy nemzedéken keresztül, alig remélhetjük, hogy valaha eredetüket megtudhatjuk és azonosíthatjuk a tollal, mely irta azokat. Ezeknek az esetében teljesen koruknak bizonyítására vagyunk utálva. És ha a datumot a legtökéletesebben meghatározzuk is, még mindig ismeretlen marad a tanú, kinek állításai előttünk vannak s tanuságának igaz voltáról még nem lehetünk biztosítva, legfennebb csak a tévedések függeléke van kizárva számunkra, melyet a haladó idővel a hagyomány hozzá szokott fűzni.

Az új testamentum íratái közül csak Pál apostolnak hat levele t. i. az I. Thessaloniai, Galatai, Római, I. és II. Korinthusi, Philippi dicsekedhetik azzal, hogy szerzőjét megnevezi. Ezeknek tartalma általában meg egyezik írójuk nézeteivel és jellemével, a mennyire ezeket ismerjük. Bármily nagy különbségek vannak is a korábbi és későbbi páli levelek között, egy nagyobbodó elme történetében mindannyian megtalálják a maguk természetes helyét és a személyes egységet még inkább bizonyítják, mint a tanok és magyarázatok legállandóbb ismétlései. A belőlük származó ezen benyomást még erősítik egyes külső bizonyítékok is, már a milyenek rendelkezésünkre állanak. Igaz, hogy több mint egy nemzedék tűnt el, míg Római Kelemennél egy vonatkozást találunk Pál Korinthusi első levelére. De ez a bizonyosság, bármily késői is, a legkorábbi, melyet azoknak hiányos keresztény irodalmától várhatunk, s mivel ellene semmi sem szól, eléggé biztosít arról, hogy az iratok ezen első csoportjában az új hit kezdetleges kifejezése áll előttünk.

A többi levél-iratok, melyek valamely apostol neve alatt állanak élénk, bizonyítás nélkül maradnak a Krisztus halála utáni negyedik nemzedékig, és csaknem mindegyikükben oly szemmel látható nyomai vannak az apostolok kora utáni időnek, oly számos gondolat, mely az illető szerzőhöz nem illik, hogy rajtuk megtörök az általában kedvező föltevés s bármily kitünő leczkét is tanitnak, hallásuk közben meg kell vallanunk, hogy egy ismeretlennek a hangját halljuk.

Az újtestamentum többi alkotó részei, a Jelenések könyve és a történeti könyvek mind, daczára hagyományos czimeiknek, tényleg anonymusok. Tartalmuk pontosságáról semmi személyi biztosítékot nem nyújtanak s így magunkra vagyunk utálva, hogy eredetük való-

szinü történetét és anyagjuk becsét kitaláljuk. Ez magában véve feltűnő tény bizony, teljesen végzetes a csalatkozhatlan tekintély jogára nézve, melyet a szentírás javára folytonosan felállítanak. Hogy lehet bebizonyítotttnak tekinteni az isteni jogot egy könyvre vonatkozólag, mely sötétségből kerül felszínre, minden arravaló tanu nélkül, ki érte kezeskednék és a kéznek bevallása nélkül, mely azt irta? Mily alapon tulajdonithatunk emberfölötti súlyt egy álarczos és lefátyolozott tanúnak, ki még nevét sem mondja meg, sem azt, hogy mily közel áll azon dolgokhoz, melyeket elbeszél? Bizonyítása elhihető többé avagy kevésbé következetes voltának, valószínűségének, látszologos eredetiségének más hasonló tudósításokkal való megegyezésének foka szerint, de személyes tekintélyre soha sem tehet szert, a közszáján forgó hagyományon sohasem emelkedhetik felyül. E hagyománynak történeti becse nagyobb különbségeket mutat a synoptikus evangéliumokban, a negyedik evangéliumban és az Apostolok Cselekedeteiben, melyeket Dr. Martineau külön-külön méltat s melyek közül a synoptikus evangéliumokról szóló részletet, mint a mely tárgyunkhoz legközelebb áll, röviden egybefoglalok.¹

Az evangéliumok legrégebb nyomdokainak összegyűjtésénél a bizonyítékok két foka különböztethető meg Dr. Martineau szerint. A második százév utolsó negyedében a róluk való megemlékezést követi azok *neve is*, míg a korábbi citatumoknál ez *hiányzik*. Ez legszembevetőbb Irenaeus (ki Jeromos szerint Commodus uralkodása alatt virágzott, tehát 180-tól 193-ig) és Justin Martyr (ki valószínűleg 147 és 155 között irt) iratainak összehasonlításánál. Az előbbi az evangéliumokból jelen czimük alatt idéz és mulattató okokat hoz fel, hogy miért nem lehet sem több sem kevesebb négy evangéliumnál és miért nincsen igazuk azon keresztényeknek, kik csak egyet használnak: »Mivel a világnak, melyben vagyunk, négy tája van és négy szél: az evangéliumnak, melynek a világgal egyenlő terjedelműnek kell lennie és az élet szellőjének, mely megszakítás nélkül fúj az emberekre és beléjük életet ad, szintén négynek kell lennie.« Azonkívül az evangélium Attól jó, ki a cherubim fölött ül, mi szintén négyes alak; megfelel a négy vadállatnak a Jelenések könyvében, és Isten négy szövetségének Ádámmal, Noéval, Mózessel és Krisztussal. »Ezért hivalkodó, tudatlan és meggondolatlan emberek mindazok, kik az evangélium szépségét elrútitják és annak több vagy kevesebb

¹ L. Seat of Authority in Religion, London, Longmans, Green and Co. 1890. II. könyv II. fejr. 1—3§. 181—285 l.

alakját fogadják el, mint a hány említve volt.» Irenaeus nem fordult volna ilyen fantastikus okoskodáshoz, ha állításaira vonatkozólag történeti alappal rendelkezett volna. Világos, hogy ő semmi egyebet nem mond, mint hogy az ő idejében négy evangélium volt leginkább elterjedve és hogy voltak némely keresztények, kik közülük csak egyet és némelyek, kik négynél többet fogadtak el.

Egy nemzedékkel előbb már másképen áll a dolog Justin Martýrnál. Ő sokat idéz az ó-testamentumból és bizonyos keresztény *emlékiratok*-ból, melyekben az evangéliumi történet is benne volt, s könnyen találhatunk a synopticus evangéliumokban az utóbbiaknak megfelelő mondatokat. De hogy valjon a mi evangéliumainkból idéz-e, ez nagyon kétséges két körülmény miatt. 1. Sohasem nevezi meg és sohasem említi sem szerzőiket, sem számukat, hanem úgy idéz belőlük, mint egyetlen anonymus műből. 2. Szövege a mi szövegünkkel nem egyezik meg, annyira hogy egy nagy csomó mondatából csak öt azonos Máté vagy Lukács szövegével. Hogy emlékezetből idéz és szövege ezért különbözik, nem következtethető az egyes idézetekből, sőt még olyan mondatokat is idéz, melyek a meglevő evangéliumokból hiányoznak és más forrást mutatnak. Ha most összehasonlítjuk e jelenségeket Irenaeus idézeteivel, úgy látszik, ezek egy korábbi időre útalnak minket vissza, mikor a keresztény hagyományok még nem voltak rendszeresen összefoglalva, sőt megállapodva sem, mikor voltak még némely elemek, melyeket később elvettettek és mások, melyeket akkor még nem vettek volt fel. Így a *külső* bizonyítékok nem mutatják meg, hogy ki a felelős azon hagyományokért, melyek az evangéliumokban vannak, mert szerzőik nevei csak egy egész százév elteltével jelennek meg előttünk.

A *belső* bizonyítékokat vizsgálva oda jutunk, hogy a synopticus evangéliumok feltűnő okok alapján nem tekinthetők három, egymástól független író műveinek, hanem egy közös forrásra vezethetők vissza. Ugyanazon dolgok ismétlődnek vagy kettejükben, vagy mindenkükben és pedig anyagukat tekintve annyira megegyezőleg elrendezésben, sőt még nyelvben is, hogy ez az eredeti és külön szerzőségnek lehetőségét kizárja. A negyedik evangéliumban, mely valóban egyetlen kéznek a munkája, szerencsére megvan a közös anyag összegének mértéke, melylyel megmérhetjük, hogy mennyi jelenhetik meg két vagy több egymástól független tudósításban a Jézus működéséről. Anyagának kétharmad része csak nála fordul elő, s a többi, jóllehet olyanokat tárgyal, melyek másutt is előfordulnak, oly új alakban jelenik meg, hogy sok esetben nehéz kimutatni az azonos-

ságot, sőt még kétségnek is helyet enged. De ha a synopticusok szövegét bármily természetes módon felosztjuk 174 részre, ezek közül 58 rész ugyanaz lesz mindannyiban, ezen kívül 26 rész ugyanaz lesz Mátében és Márkban, 17 Márkban és Lukácsban, 32 Mátében és Lukácsban. A fenmaradó 41 megosztatlan részből 31 esik Lukácsra, 7 Mátéra és csak három — összesen 24 vers — Márkra. A közös anyagban is vannak különbségek, de legnagyobb eltérések a legfontosabb dolognál, az utolsó szenvedésnél, fordulnak elő.

A synopticusok tizenöt hónap eseményeivel foglalkoznak, melyek közül tizennégynél több galileai eseményeket foglal magában. Ezt az egész időt, a mint hirdetik, vagy ők vagy tudósítók Jézus nyomdokaiban töltötték el. És mégis e 450 nap közül alig 35 napról van említés téve a három evangéliumban, és néha egész hónapokról, néha kettőről sőt háromról, egy szó említés sincs. Némely napok az egyes evangéliumokban igen nagy helyet foglalnak el. Tizenkét-tizenharmad része Jézus munkásságának egészen tudósítás nélkül maradt s így az activ szereplésnek is csak egy-tizenharmadáról van említés téve. Ha e tudósítások Jézus személyes kíséretől származtak volna és pedig három külön személytől, e feltűnő jelenség nem lenne közös mind a háromnál. Még ha függetlenül lennének egy nagy tömeg azon korbeli emlékből kiválogatva, akkor sem szoritkoznának olyan szűk körre, mert, mint Dr. Martineau szépen mondja, a hulló levelek a hagyomány szelei által szétszórva, azon szent történet egészéről nem részenként hullottak volna le s midőn három rendező kéz azokat összefűzte, nem lehettek eredményükben mind ugyanazon ágról valók. Az üres időköz hosszú sora, melyen mindenik írónak meg kell nyugodnia, egy olyan időt árul el, mikor a tudás forrásai már mind eltűntek volt; és a nagy megegyezés a megmaradottakban azt mutatja, hogy az írók a kevés anyagot, mely csaknem hasonlóan jutott el mindenikhez, csak összekötötték egy kis változtatással.

Még szembetűnőbb lesz evangéliumainknak ez egymástól függő jellege, ha verbális megegyezéseiket és különbségeiket vesszük vizsgálat alá. Két tanú, bármennyire megegyeznek is azok lényegileg, történetének valamely részét sohasem fogja azonos szavakkal elmondani, s ha csak egyetlen mondatuk is, mely nem idézet, megegyezik szószerint, már következtethetjük, hogy azt vagy diktálták, vagy mesterségesen szerkesztették. Még valakinek szavairól is, melyekre visszaemlékeznek, eltérő tudósítást adnának, melyek csak itt-ott találkoznának némely feltűnő szólásmódokban, bár ugyanegy irányban haladnának. Ez eltérés legkevésbé kerülhető el akkor, mikor

az emlékezetben levő szavak egy bizonyos nyelven mondattak, és az azokat előadók egy más nyelven beszélnek el. Hogy hárman is ugyanazon szavakkal fordítsanak le valamely hallott mondást, senki sem tartja lehetségesnek. Es mégis synopticus evangéliumainkban körül-belől 330—370 vers közös mindenkivel; ezenkívül 170—240 Máténál és Lukácsnál, 50 Márknál és Lukácsnál. Összehasonlítva e nagy közösséggel mindenkiben az egyéniséget, azt találjuk, hogy az első evangéliumnak van 330 saját verse, a másodiknak 68, a harmadiknak 541. A megegyezések közül némelyek közös idézésekben fordulnak elő az ó-testamentumból, hol mindenik eltér a görög septuagintától, a nélkül hogy a héber szöveghez való ragaszkodásoknak feltűnő jelet adnák.

Míg e tények evangélistáinkat csak már létezett anyag kiadóivá teszik, mégis marad hely a változatok meglehetősen játékanak, vagy az anyag kiválasztásában, vagy az azzal való bánásmódban. A lényegben és szavakban való megegyezés nagymérvűsége mellett feltűnő discrepantiák merülnek fel ugyanazon történet elmondásánál is.

Az első evangélium erre sok példát mutat különös tendenciájánál fogva és a binocularis látás némely hibája miatt, hogy tárgyait kétszer látja pl. a két Gadareus ördögös meggyógyítása (v. ö. Máté VIII. 28. és Márk V. 2), a két vak ember látásának visszaadása Jerikónál (v. ö. Máté XX. 30. és Luk. XVIII. 35), a szárnak és csikójának összehozása a Jeruzsálembé való menésnél (v. ö. Máté XXI. 2—7, és Márk XI. 2—4, Luk. XIX. 30—33) Jézus szidalmaztatása a kereszten *mindkét* gonosztevő által (v. ö. Máté XXVII. 44 és Luk. XXIII. 39). A jerikói csuda egyik szerint a városba menéskor (Luk. XVIII. 39), másik szerint a városból való kijövészkor történt. Mikor a tizenkettő a galileai küldetésre bocsáttatik, két tudósítás szerint az hagyatott meg nekik, hogy *semmi botot* ne vigyenek, a harmadik szerint pedig az, hogy semmit se vigyenek *csak egy botot*, — egymagában véve kicsiny különbség, de figyelmet érdemel abból a szempontból, hogy miképen kezelték a régi keresztény hagyományokat. Olykor nem kerülhetjük el, hogy ugyanazon történetet két alakban ne lássuk elbeszélve, mintha egymásután következő két dolog volna, pl. a sokaság megvendéglése, most ötezerre majd négyezerre számítva azt (Máté XIV. 13 és XV. 32—38), a farizeusok kérése jel iránt (Máté XII. 38 és XV. 1), az ördögüzés Belzebub által (Máté IX. 34 és XII. 24).

Hogy hány átdolgozáson ment át a keresztény hagyomány, míg azt az alakját megkapta, melyben evangéliumainkban megjelenik,

annak meghatározása tui van a kritika határain. De az egymás után következő hozzátoldások, valamint összeszerkesztett voltak nyomai eléggé megkülönböztethetők, nemcsak a nyelvnek finomabb jelenségeiben, hanem a gondolatok és érzések vastagabb rétegeiben is. Jézus valódi tanításaival összevegyülve, gyakran azok tisztaságának és mélységének durva megszakításával, előtűnnek mondatok, melyeket az apostoli, sőt az apostolok utáni kor vitái és kiválmiai vetettek fel. Az egész theoria az ő személyéről, hogy ő a Messiás volt, mi volt az ő halálának jelentősége, mi az ő országának kiterjedése, mikor következnek be az ő visszajövele, — mindez halála utáni és visszatekintő eredmény, melyet tanítványai dolgoztak ki, kik nem tudtak megválni egy oly isteni befolyástól és a kik e befolyásnak a világgal való közvetítésénél saját felfogásukat tették annak csatornájává és az ő feltételezett jövőjét az ő valódi multjával összeolvasztották. Mohón vágyakodván, hogy mindazt előre neki tulajdonítsák, a mit maguk később róla gondoltak, úgy tüntetik fel, hogy Jézus magát Messiásnak tartotta, de mégsem engedte meg, hogy ezt róla említsék; hogy ő előre látta és megjövendölte bekövetbezó halálát és feltámadását, de még sem tudta őket előkészíteni az eseményre; hogy Jézus maga jogositotta fel őket arra, hogy az ő visszatérését az egekből várják, és mégsem nevezte meg *saját magát* egyszer sem, mint a ki *vissza* fog térni, hanem csak egy harmadik személyt, a mythologiai „Ember Fiát“, ki jó, hogy az emberi dolgok színjátékát befejezze; hogy ő a zsidó-keresztények mellett foglalt állást és kívánta, hogy hozzá csak zsidók tartozzanak; hogy ellenkezóleg ő látta, hogy ügye a zsidóknál elesik és az evangéliumot minden népnek kell prédikálni; hogy ő gondoskodott a péteri és páli evangélium hosszú harczáról is s az elsőséget és a kulcsokat Péternek adta; hogy ő belement abba a messze levő kérdésbe is, hogy vajjon az áttérók, mint kezdetben, az ő nevére keresztelendók-e meg, vagy mint a második százévben, az »Atyának, Fiunak és Szent-Léleknek« nevére, és hogy szavát a háromság hívók formulájának adta. — Mindezekben, és ezek csak példák, mindenkinek, ki csak tanulmányozta a keresztény egyház gyermekkorát, éreznie kell az anachronizmust, és a nem történeti anyag két vagy három rétege közül, mely elfödi az eredeti és hamisítatlan hagyományt, a legkésőbbi nem rakódhatott le a második század harmadik vagy negyedik századnál előbb.

Igy alkotott írásokat hogyan lehet a hit és élet sinormértékévé tenni? Összeállítva vegyes anyagból, mely három vagy négy nemzedék alatt felgyült, semmi szerzóségről jelt nem adnak, sőt még

idejükről sem, kivéve a nem történeti hozzátoldásokat. Kétségen kívül így is meg van tartva bennük az eredeti igazságnak nem egy drágagyöngye; a fennmaradó részekben, melyek magukat alkotják, kétségtelenül Jézus életének és tanításainak főbb jellemvonásaihoz közelitünk. De ennek bizonyítása egészen belső, és semmi sem teszi azt bizonyossá egyéb, mint az utánozhatlan szépség érzése mibenlünk, mint a föntartott és előnkbe állított élő szavak és élő alakok kimeríthetlen mélysége és átható igazsága. De a tanukról semmit sem tudunk, kivéve azt, hogy a mit ők valóság gyanánt akartak elmondani, nem tudták maguk szerkeszteni, mint fictiót.

Ha tehát Jézus *működésével* ily kevésbé tudunk érintkezni, hogy azt inkább csak érezzük mint látjuk, mit mondhatunk *születéséről és kis gyermek koráról*, mely még messzebb van harmincz esztendővel? Még ha az apostolok lettek volna is a mi tudósítóink, különös, hogy az az evangélista, ki, mint „szeretett tanítvány“, legközelebb állott Jézushoz, míg a földön volt, és azután Máriának otthont adott, nem szól semmit arról, mit egyedül csak Mária tudott volna megmondani és így elejti a kötelet, mely azon távoli idővel való összeköttetésünket megtartotta volna. De így is, a nem bizonyos hagyomány csupa valószínűségére utalva, minden apostoli biztosíték hiányával, nincs nekünk semmi támaszunk a hamis chronologia ellen, a kiegyenlíthetlen ellenmondások ellen, a történeti csudák ellen és a fogantatás mesés módja ellen, melyet a Jézus születéséről két történet előnkbe állít. Ezek nem olyan tudósítások, melyek csak úgy magukra meggyőzhetnének minket, és más bizonyítékunk semmi sincs. Mégis minden karácsonyi ünneplés tanuságot hoz arra, hogy mily nagy helyet foglalnak el a kereszténység hitében a költői mythologia eseményei.

GÁLFI LÖRINCZ.

B ú c s ú. ¹

Luk. 2,29.30. Mostan bocsátod el a te szolgálodat uram békeséggel, a te beszéded szerint, mert látták az én szemeim a te idvezítődet.

Tehát eljött életem sok szenvedései között ez a legkeservesebb pillanat is, melyben e helytől, ettől a szószéktől, éltem hajójának e kikötőjétől, hová sorsom istene vezérelt, el kell válnom örökre!

És én bátor vagyok előre is tőletek kedves hiveim, édes barátaim és testvéreim s tőletek is nagyon tisztelt hallgatóim azt a kegyeséget csaknem esedezve kikérni, hogy ha szívem elszorul, hogy ha ajkaim remegnek, s ha könyvek is omlanának szemeimből, cselekedjetelek annyi szives elnézést, hogy ne ítéljetelek el, se ne mosolyogjatok, se ki ne neveszetelek, mert a vénség gyengeségeinek is vannak jogai; s gondoljátok meg, hogy a megszokás lánczai oly erősek, hogy azokat az elválás forró köynyei is alig olvaszthatják fel. Hisz vannak példák, s olvastam is, hallottam is ilyeneket, hogy egy fogoly sirva búcsuzott el attól a póktól, mely magányos börtönében néman szőtte szálaait, s megcsókolta és magával vitte bilincseit. S itt rám nézve annyival keservesebb az elválás, mert ezt a legbensőbb szeretet és hűség szentelte meg. A mit mondani fogok az hiv és őszinte; nem is akarok valami nagy alkotásu beszédet mondani, csupán csak őszintén szólani.

Ugy kell lenni, hogy engemet az Isten papnak teremtett, s ezért sorsomat ki nem kerülhettem. 1845-ben febr. 1-én búcsúztam ki mint segédpap a kolozsvári egyházközségből, s el lévén döntve, hogy már pap leszek egy evangeliomi ifju eme szavaival váltam meg hallgatóimtól és barátaimtól: *Követlek tégedet uram, de engedd meg nékem először, hogy vegyek búcsút azoktól, kik az én házamban vannak.* — Luk. 9:61. — Könyhullatások közt jöttem el. Itt e szent helyen azon év Február 8-án Jézus e szavaival köszöntöttem be: *Eredj el*

fiam munkálkodjál Márk. 21,28. Erőm, tehetségem szerint munkálkodtam is. Negyvenéves papságom jubileumán 1885-ben február 8-án kértem az én istenemet: *Ne vess el engemet az én vénségemnek idején, mikor elfogy az én erőm, ne hagy el engemet.* Solt. 71,9. Az Isten meghallgatott, habár az ő veszszejét érezte is énvelem. 1895-ben ötvenéves papságom idején hála ünnepélyt rendeztek ismét az én barátaim s én hálát rebegtem az én istenemnek. És azóta csaknem három év letelte után, mikor éreztem, hogy erőm s tehetségem hanyatlik, s meg is vénültem, a mint látjátok — kértem előljáróimat, hogy hivatalom alól mentsenek fel, s ez megadatott.

De már most azt kérdezhetitek t. gy. minő hasonlat, vagy minő egybefüggés van az alap igében említett Simeon és közötttem, az akkori és mostani kor között? Hát t. gy. a ki bármi keveset tud a világtörténelemből, az tudja, hogy Jézus született Augustus Császár korában, midőn már a görög mivelttség Rómába költözött, midőn már a köztársasági szellem megbukott, mikor az idő terhes volt, mikor szülnie kellett, mikor a híres Zsidóország Rómának meghódolt, s a római költő büszkén énekelte, hogy a *föld és nemzetek istene Róma*, mikor a népek fényben és bujaságban elmerülni kezdettek, mikor a világ egy más világot várt, mikor egy szabaditóért esengtek, miről a profetiák szólottak, mit a zsidók is vártak, s hitték hogy a világ is megváltozik. Hát nem így történt népünkkel és nemzetünkkel is. Hát nem vártunk-e mi is egy más világot és szabaditót is?! Ne menjünk nagyon vissza; csak mi, kik 48 előtt éltünk és gondolkoztunk, a költők korában esedeztünk: *kinek hatalma szab törvényeket s határt, Oh népek istene küldj egy remény sugárt!* s némi reménnyel lelkesültünk is, hogy jönni fog egy kor, melyért *buzgó imádság epedez százazrek ajakán;* kik láttuk, hogy 48 szabadság lángja miként gyúl ki nyugoton, miként fut végig Európa nemzetein és népein, miképp lángol és pusztít, miként emel és sújt, miképp harczol és győz, miképp pusztít és teremt hazánkban is, miképp esik el és támad fel újra: megértük, hogy a mit már halottnak tartottak ellenségeink, az feltamadott és él, az újra egy nemzet, egy ország lett; a sziv együttérez és gondolkozik a fővel, a test együtt van a lélekkel, a nemzet a királylyal; s habár még nincs is bevégezve minden, és még sok van hátra, de még is azzal a hittel s édes biztatással élünk, s én a boldog hittel távozhatom el e helyről, honnan anyynyszor, sőt mindig biztattam és bátorítottam hiveimet, s most már elmondhatom, a mit a vén Simeon mondott: *mostan bocsátod el a te szolgádat uram békeséggel a te beszéded szerint, mert látták az én szemcém a te ülvezitődöt.*

Kérdés már most t. gy. hogy egy ily meglehetősen hosszú élet és egy ily hosszú szolgálat után miben látták az én szemeim az Isten idvezítőjét? Feleletem erre ez: Adva van ugyan az irásokban: *Tudjuk, hogy a bálvány semmi e világon és hogy nincsen más Isten, hanem csak egy.* 1. Kor. 8, 4.; mégis volt nekem két bálványom — bocsásson meg nekem az Isten — s hiszem is, hogy megbocsát — kiknek teljes életemben szolgáltam, s tehetségem szerint áldoztam. Két bálványom volt: *Hazám és Vallásom*; s ezekben látták is az én szemeim az ur idvezítőjét. *Hazám és Vallásom.* E két szó körül fognak járni most is gondolataim. Szeretném, oh mint ohajánám, ha bírnék méltó kifejezést adni ezekről!

I.

Nemzetünk szótárában nincs nagyobb, nincs tartalmasabb, nincs szentebb szó, mint ez: *Hazám.* Mikor kimondom ezt, szívem dobogni, érzéseim remegni kezdenek, s okát megmondani nem tudom. Nem tudták ezt a lángelmű költők se. Nem tudta a római, midőn beismeri, hogy nem tudja, *mily édességgel vonz a szülőföld*; nem tudja a gyöngédlelkű Erdélyi is, midőn a porfiuban csak kérdi: *miért szerettek oly hön szülőföldem s hazám*, s egy más lánglelkű kész *ledönteni a templomot az oltárért.* Egy szent érzés vonz a helyhez, ahol születünk, egy édes láncz fűz azokhoz, kikkel nevedtünk, s minél messzebb úz sorsunk, annál erősebb a vonzalom. Én nem tudom, hogy van, de mintha Pythagorás hive lennék e pillanatban is, ki hitte a *lélekvándorlást*; mert valóban, mintha érezném, hogy azon a földön, melyen járok és kelek, elhalt hősök, magyar bajnokok és hősök megszentelt porain járnék és állanék. Úgy érzem, hogy a levegőben, melyet beszivok, ott vannak szülőim, elődeim sohajtásai, a vízben édes anyámnak könnyei, kenyerem minden falatjában apám vőre és verejtéke, melyekkel ezt a földet védte és mivelte. Szeretteim és barátaim sirhalmain, ezek porain nőnek és ékeskednek a füvek és virágok. És az erdők és a fák, a berkek és ligetek zúgásiban megsiratott barátaim szellemei legyintenek felém. . . Nincs egyetlen halom és hegy, egyetlen tér és völgy, melyhez emlék ne lenne kötve, nincs egyetlen tárgy és darab, mely engem ne érdekelne, el annyira, hogy nincs egy tenyérnyi föld, hol a magyar oltárt ne emelhetne, mint egykoron Mózes az Izrael istenének, a magyar pedig a Magyarok istenének!

Ít van Kárpát havasai közt ez a szép Magyarország, melynek ezeréves multját csak most innepeltük; itt van a magyar társa-

dalom, itt él a magyar nemzet, megmaradva ezer ellenség sok dulásai között, s ez a világ csodája, ez az isteni gondviselés munkája! Itt van felettünk s olykor közöttünk a felkent király, a jó és bölcs király, első *Ferencz József*, kinek szivét az Isten jóra igazgassa, kiért imánk száll a magasba, *hogy soká éljen, s hír szerencse koszoruzza szent fejét*. Itt van polgári alkotmányunk, a mivelt és szabad nemzetek mintájára szervezett törvényhozásunk; itt vannak a tudományok intézetei, a művészet csarnokai, itt élnek hivattott, Istenből ihletett művészei és papjai a tudományoknak, kik mint a csillagok az égnek, díszei a művészetnek, kik nevet és elismerést szereztek a magyarnak. Itt vannak, itt élnek, itt munkálnak sokat, hogy éljen a magyar, hogy legyen boldog és dicső ez a föld, ez az istenáldotta és szentelte Magyarország! Im itt, im ezekben az én imádot hazám történelmében látják az *én szemcím az úr idvezítőjét*; de így látják

II.

Az én Vallásomban is. Nem akarok a vallás történelmének ama végtelen terére s viszontagságos tengerére kimenni, melyen úgy is csak eltévedném. Csak annyit akarok megmondani, hogy mit érzek és mit gondolok. Úgy képelem a keresztény vallást, mint egy nagy és termékeny élőfát megrakva éltető gyümölcsökkel, tápláló kenyérrel, tövénél kibuzogó forrással s üdítő vizével, melyből miként Jézus mondja: *a kik esznek és isznak, meg nem éheznek és meg nem szomjuhozhatnak soha*. Ezen a nagy élőfán eleitől fogva sok kihajtások, sok termő s éltető ágak és galyak hajtottak ki minden népek és nemzetek, sőt a összes emberiség számára. Azért mondtam, hogy az összes emberiség számára, mert a keresztény vallás nem egy nemzet, annál kevésbé nem egy felekezet kiváltságos kincse és birtoka, hanem az egész világé. Ezen a nagy élőfán, az egyetemes keresztény vallás nagy élőfáján, hogy egyebeket elhallgassak, hajtott ki a reformáció idejében a két protestáns felekezet, az úgy nevezett Luther és Kálvin vallás, mely a szellem, az erkölcs és tudomány világát egészen megváltoztatta: ebben az időben kevés évek folytán lett egy újabb hajtása a reformációnak, az úgy nevezett Socin vallás, mely hajtásnak magvát az idő zivatarai ide, Magyarország földébe sodorták, s itt a vitázások rendjén a trinitáriussal szemben unitáriusnak neveztetett. Itt ragadt meg a gyökér, itt e szabad földön, annyi viszontagságos időben, ezer meg ezer próbálgatás között itt tarthatta fenn magát, itt, a hol éppen e városban a katolikusok piaczi nagy és szép templomában vallásunk első papja és püspöke Dávid Ferencz

mondotta ki: a *hit Isten ajándéka. A hit Isten ajándéka!* Mily fel-séges mondás ez! mily dicső intelem, hogy az emberek egymást hitökért ne bántsák, ne üldözzék, ne gyilkolják! Mégis Istenem! mennyit szenvedett a világ egy ábrándért, egy megfoghatatlan eszmé-ért! A keresztes háború elpusztított vagy 12 millió embert, a har mincz éves háború feldulta, pusztává tette közép Európát, a pro Deo, Libertate et Patria siralomra juttatta Magyarországot!

De az idő, a mint sebeket ejtett, úgy be is gyógyította azokat. A miveltség, a felvilágosodás, a jobbmeggyőződés, és a kor, a világ-szellem megtették hatásukat, elannyira, hogy ma, valamint az embert sorsából, úgy vallásából megítélni nem lehet, nem helyes, nem szabad. Nem a *dogma* vagy a hittan, hanem a *moral* vagy az erkölcs, s az ebből folyó tények, cselekedetek a döntők, s az ember értékét s érdemét tettei határozzák meg. Ezekből kifolyólag t. gy. láttuk egy szebb kor hajnalát, egy miveltebb, egy szabadabb idő napjait éljük; s örvendhetünk is annak, hogy a vallásgyűlölség nagyrészt túl-élte magát; s ha maradt is még belőle valami, — a mit tagadni nem lehet, ez csak keveseknél van, mint a miveletlenség és őrzöngés jele. És hogy ma a világ így áll, hogy ma a humanizmus, az emberies-ség győzelmet vett a vallásbeli elfogultságon, előítéleteken, gyűlöl-ségen, rajongáson, ezért nagy öröme lehet minden mivelte embernek, minden igaz hazafinak, ezért áldhatjuk az isteni gondviselést, s ezért vallhatom s vallom is Simeonnal, s lelkem örömevel: *látták az én szemeim a te idevezítődöt!*

Ime ezeket láttam, ezekért is munkáltam, s im ezek az édes biztatások, vigasztalodások, melyekkel innen leszálok, s melyekkel meghalni is reménylek. De mielőtt innen végképp távoznám, búcsút kell vennem tőletek, s ez a legkeservesebb és legnehezebb pillanat éltem sok szomorú jelenetei között. Láttátok úgy-e, hogy a vízcsepp, mikor hajlékotok fedeléről leesik, annak egy része leválni nem bír s visszamarad; így vagyok én. Nem voltatok-e olyan állapotban, hogy szívetek megrepedni, kettészakadni akart, de nem birt, nem tudott? így vagyok én. Ha elmegyek s ha eltávozom is innen, szívem érzése, lelkem gondolatai itt maradnak; lelkem vissza fog járni ide, így érzem, így vagyok én. Olyan leszek mint az álomjáró! Oh mert sokat örvendtettem, s tegyetek bizonyrágot, hogy sokat is sirtam ve-letek kedves hiveim, s mondhatnám édes gyermekeim, kiknek nagyobb részét én kereszteltem, én tanítottam, s az élet útjára én indítottam

el. Bizonyos, hogy még álmaimban is álmodni fogok veletek! Én kénytelen vagyok elmenni, mert éveim száma lelkem és testem erejét meggyengítette, nyomnak a rám nehezedő évek, fogékonyságom tompul, éltem alkonyán vagyok, az éjszaka meszsze nem lehet. Csaknem 53 évig állottam itt örül, ugy-e elég volt ennyi. Ettem a kenyeret, melyet adtatok, nekem az édes volt, mert elismerétek mellett öntudatom is megédesítette. Ha nem voltam elég mindennek, s nem is tetszettem mindenkinek, ez emberi dolog. Örök hálával válok el mindenkitől. Békére, szeretetre törekedtem mindenki iránt. Soha de soha felekezeti gyűlölséget nem tápláltam; minden felekezeti papjai, mondhatom, barátaim voltak. Arra kérlek és intelek is, hogy a magatok vallását erősen szeressétek, de a másét mindig tiszteljétek, hogy ez által is lehessen erősebb hazánk és nemzetünk. Istennél az áldás, Ő áldjon meg titeket kedves hiveim, édes gyermekeim. Ő őrizzen és oltalmazzon titeket, s ivadékaitokat is. Isten veletek, Isten hozzátok! . . .

Némi érdekesség szempontjából megjegyezhetem azt is, hogy szolgálatom ideje alatt kereszteltem 1839-et, konfirmáltam 1244-et, eskettem 537-et, eltemettem 1414-et.

Innen e helyről, e szent hajlék ablakain át, látom a tudományoknak szentelt ama szerény hajlékot is, melyben csaknem annyi évig foglalkoztam tanítással, a hányig e szent helyen szolgáltam. Mind a két helynek oltára kedves volt előttem! Búcsút veszek te hát a tudomány ama hajlékától is, ennek tanáraitól, előljáróitól is. A tudomány hatalom, a világ jelszava, szálló igéje ez! Egy kis csergedező patak is neveli a nagy folyót: hadd folyon be ez a kis csermely a nemzet miveltségünk nagy dunájába, hogy terhelt hajóin az árboczokat és vitorlákat diadallal mutathassa!

Torda város! ennek minden előljárói, tisztviselői, minden polgárai tisztelettel veszek búcsút tőletek. E város neve oly régi, hogy a történelem homályába vész el, kiváló jelessége a vallásbeli türelem, s ez tiszteletre méltó. E város volt menedéke egy szegény ifjúnak, ki veletek élt és küzdött, veletek volt boldog és szerencsétlen is egy hosszú életen keresztül. Áldjon meg tégedet az Isten! Elvonulok most egy kis kunyhóba meghalni; adj még annyi helyet sirhalmaid közt, hol örökre megpihenjek. Népesedésed számával nevededjél erényben, miveltségben, fényben és tudományban, jóllétben és boldogságban, áldjon meg tégedet az Isten!

Mindnyájan t. gy. kik megjelenéstelekkel megtiszteltetek, fogadjátok hálás köszönetem. Kedves szolgatársaim! Isten hozzátok! Isten

hozzád te szent hely, ti szent falak! Én megszünök ti reátok nézve ezennel örökre; de míg élek, az lesz szívem táblájára bevésve, a mi kerítésed ajtójára van szintén bevésve, ez lesz az én imádságom, hogy ne szünjön meg soha itt az *egyetlen egy Isten tisztelete!* És most még egyszer hálával esedezem és kérek Istenem: *Bocsásd el uram a te szolgádat békeséggel, mert látták az én szemeim a te idvezítődet.* Uram hallgas meg!

ALBERT JÁNOS.

Az unitáriusok főtanácsi gyűlése.

(Kolozsvárt, oct. 24. 25. 26.)

I. Ferencz József megnyitó beszéde.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn ez alkalommal is lelkem melegével üdvözlőném Egyházi Főtanácsunknak egybegyült tagjait, mindenek előtt azon örömezésnek kívánok én is kifejezést adni, a melynek árja a közelebbi múlt napokban egész nemzetünket magával ragadta s ma is hazafiui lelkesedéssel tölt el mindnyájunkat. S teszem ezt annyival inkább, mert a mi keblünkben a haza és egyház szeretete egybe vannak forrva; egyik nem zárja ki a másikat, sőt kiegészítik egymást. Mi azzal tartunk, hogy hazafiui érzés nélkül jó keresztények sem lehetünk s hazánk jólététől, szabadságától és felvirágzásától várjuk és reméljük egyházunknak is fejlődését, gyarapodását és diadalát. Ezért kétszeres örömmel tölt el a királyi kegynek azon közelebbiől történt újabb megnyilatkozása is, a melyre czéloznak szavaim, mint a hazafiui lelkesedésnek egész nemzetünket felvillanyozó forrására. E királyi kegy, a mint mindnyájan tudjuk, Ő Felsége, apostoli Királyunk által hazánk székes-fővárosában felállíttatni rendelt 10 szobormű, oly férfiak emlékére, kik nemzetünk ezredéves történetében kiváló helyet foglaltak el s hivatta lesznek kebelében a honfiui és vallásos erényeket nemzedékről-nemzedékre ápolni.

Valóban oly időket értünk meg hazánkra nézve, a minőt nem hogy atyáink, de mi magunk sem álmodtunk, hogy megérünk. Maholnap nem kell többé arra a biztató és bátorító jóslatra hivatkoznunk: „Magyarország nem volt, de lesz“, mert azt már is megvalósulva látjuk lenni s legközelebbiről ez a királyi kegy is a mellett szól és fényes bizonyossága annak, hogy az ige testté lett, hogy Magyarország, hála érte a nemzet Istenének, megvan. S mindezeket látva és érezve, nemde önkénytelenül ajkainkra tör az imaszerű felkiáltás: Isten áld meg nagy és jó királyunkat, ki nemcsak a Szent

István koronáját, hanem azzal együtt a nemzet szívét is teljes mértékben birja! Áld meg és tartsd meg őt nekünk még sok-sok éven át!

Méltóságos és főt. Egyházi főtanács! A mint mondtam, a mi keblünkben a haza szeretete egybe van forrva az egyház szeretetével s annak jólététől várjuk és reméljük ennek is fejlődését és gyarapodását. S avagy nincs-e okunk e reményünk megvalósulásában is mindinkább bizakodni? Minő változásokat tapasztalhatunk ez irányban is? Hiszen a lelkiismeret szabadságának törvénye, mely létjogot adott egyházunknak is, meg volt ugyan már hozva negyedfélszázaddal ezelőtt; de sajnosan tapasztalhattuk mi magunk is, hát még hitelődeink mily gyakran tapasztalták, hogy e törvény alig volt több az irott malasztnál, melynek vajmi kevés értéke és becse volt; míg ma a lelkiismeret szabadságát biztosító országos törvények megannyi szentségei hazánk alkotmányának, a melyeket ugyancsak alkotmányos kormányunk nemcsak másokkal tartat tiszteletben, hanem maga is a legnagyobb tiszteletben tart s ehhez képest a mi egyházunk iránt is ugyanazt a figyelmet és jóakaratot tanusítja, a mit e hazában levő más egyházak iránt. Avagy nem erről győznek-e meg főgymnasiumunknak, valamint népiskolai tanítóinknak s legújabban lelkészeinknek is állami segélyezése? Legyen áldott a Gondviselés, mely így megváltoztatta az idők szellemét s egyházunkra nézve is napról-napra jobb napok felderültét helyezte kilátásba!

És mégis nem titkolhatom el, Mlgs. és Főt. Egyh. Főtanács, hogy nem egyszer aggodalom szorongatja keblemet egyházunk jövője miatt, mert eme biztató jelenségek mellett ellenkezőket is tapasztalhatunk, a melyek ép oly lehangolóak lehetnek, mint a mily felemelők amazok. Nekem legalább úgy tetszik, mintha az a régi unitárius szellem, mely az összetartásban, egymásnak megismerésében és megbecsülésében, közös érdekeinknek közösen felhasználásában, mondhatni, közmondásossá vált, ma már nem hatná át oly mértékben vallás-közönségünket s nem lenne oly eleven és termékenyítő, mint eddig volt. Mintha egyházi közügyeinket közöttünk is sokan már nem tekintenék többé oltároknak, a melyek mindnyájunkat kivétel nélkül áldozatra hívnak, hanem inkább élés kamaráknak, a melyekbe az ember szívesen benéz, a míg tele vannak s hasznot ígérnek; de ha üresek, és érdekeinket nem mozdítják elé, ott elülhetnek, hátat fordítunk nekik. Mintha Isten kegyelméből gyarapodó egyházi segély forrásaink arányában fogyna az öntevékenységi hajlam és erő egyes hiveinkben szintugy mint egyházközseinkben! Szóval, mintha a közélet más terein már annyira elterjedt közöny, nembánomság, önzés, kapzsiság,

egymás gyanúsítása, kisebbitése, az eszményi dolgok és czélok iránti lelkesedés hiánya a mi egyházi életünkben is mindinkább mutatkoznak. Vajha, mindezek az észrevételeim csak az öreg korral járó aggodalmak lennének, a mely rendesen szereti a mult erényeit dicsőíteni, feledve, hogy annak is megvoltak a maga gyarlóságai és tévedései! Vajha, közöttünk senkinek se vethetné szemére a efezusbeli gyülekezet anygala: „*elhagyta a te első szeretetedet*“. És vajha legközelebről jelen főtanácsi gyűlésünkben tárgyalás és elintézés alá kerülő nagy számú s ezek között nem egy vallásközönségünkre nézve nagyfontosságú s a messze jövőre is kiható ügy feletti tanácskozás és határozathozatal fényes tanubizonyoságot tenne arról, hogy mi bennünk is ugyanaz a szellem él és munkálkodik, a mely hitelődeinkben élt és munkálkodott, hogy mi is mindnyájan alá tudjuk rendelni egyéni érdekeinket egyházunk közérdekeinek és nincs más czélja, vágya és törekvése lelkünknek, minthogy vallásközönségünknek előmenetelét, haladását előmozdítsuk, biztosítsuk.

Mielőtt már e Főtanácsi gyűlésünket megnyitnám, még egy pár percznyi türelmet kérek, hogy ez évben elhunyt halottaink közül különösen két nagy halottunknak még be sem mohosult sirhantjára évi jelentésemet megelőzőleg e helyen is letegyem a kegyeletes megemlékezésnek koszorúját.

Az egyik f. évi jun. 24-én elhunyt Dr. Brassai Sámuel. Hogy mi volt nekünk Brassai és mit vesztett benne egyházunk, azt én meg sem kísérelm leírni; mert ha minden érdemét fel tudnám is sorolni, a mi teljes lehetetlen, akkor is adós maradnék a méltó elismeréssel és hálával, a mivel a megboldogultnak tartozunk. Avagy egybe lehet-e foglalni, át lehet-e ölelni a napnak az egész világon szétáradó sugarait?! Brassai is az ő mély tudományával, ritka bölcseségével, gazdag ismereteivel egy kiválóan fényes [szellemlap volt nemcsak kicsiny egyházunk és vallás felekezelünk, hanem hazánk és nemzetünk, mondhatni az egész művelt világ egén! Innen a közrészvét is oly mértékben nyilatkozott meg koporsójánál is, a minőben csak kevés halandó részesülhet. De bensőbben és mélyebben senki sem érezheti az ő elvesztése feletti fájdalmat, mint egyházunk, a melynek e végéhez közeledő nagy században legnagyobb büszkesége és dicsekedése volt. Különösen iskoláink s ezekben a tanítás és nevelés ügye az ő szelleme fényétől nyertek világosságot és meleget oly mértékben, hogy azoknak termékenyítőereje nemcsak a jelentette gyümölcsözővé, hanem a jövő századokra is ki fog hatni és áldásos gyümölcseit hova-tovább mindinkább meg fogja teremni. E mellett

Brassai mint ember is legnagyobb tiszteletünk tárgya volt és lehetett. Mert benne, úgy szólva, megtestesülve láttuk egyszerű, minden kép-mutatástól és mysticismustól ment hit- rendszerünket, egy tipikus unitárius embert. Az ő tudományossága nem zárta ki kebléből a hitet és vallásosságot; sőt mintegy próféta járt előttünk ezekben is, biztatva és bátorítva a jövővel Végrendeletével is egyházunkat tisztelte meg s a nevelés ügye iránti áldozatkészségéről tett bizonytságot. Áldott, ezerszer áldott legyen mindezekért az ő nagy, egy egész századot beragyogó emléke!

Másik halottunk, a kinek emléke előtt e helyen szintén meghajlok, az imént megsiratott Brassaink után csakhamar júl. 22-én Budapesten elhunyt Jakab Elek. Mintha a halál egyházunk világító tornyait indult volna kioltogatni. Mert hogy Jakab Elek kimagasló világító torony volt egyházunkban, azt senki sem fogja kétségbe vonni, a ki nagy számú műveit s ezek között egyházunk történetére vonatkozó irodalmi munkásságát ismeri. Ha Jakab Elek egyebet nem írt volna, mint a „Dávid Ferencz emléke“ czimű művet, nevét ezzel is halhatatlanná tette volna egyházunkban. De János Zsigmondon elkezdve le egész napjainkig hány nagy és jeles emberünknek a sirján gyujtott örökké világító szövétneket!? A hol erre tér nyílt, nem mulasztott el egy alkalmat is tollát egyházunk és vallásunk érdekében felhasználni. S a mily melegen írt, ép oly melegen is érzett azok iránt. Miután szerencsés voltam őt kora ifjúságotól fogva ismerni s vele évek hosszú során át a legbensőbb baráti viszonyban lenni, ki merem mondani, hogy senki jobban nem szeret-heti egyházát és vallását, mint ő szerette. A lángoló hazaszeretet mellett egyházának és vallásának buzgó szeretete hevitették keblét, irányították munkásságát és vezették minden cselekedeteiben. Béke vele! Legyen csendes nyugalma!

Igen! Legyen csendes elhunyt nagyjaink és jeleseink nyugalma. De szellemök, az a szellem, melyre előbb is hivatkoztam s a melynek eléggé meg nem siratható halottaink oly kiváló képviselői, lelkes munkássai voltak szép és nemes éltőknek egész folyamán — ez a szellem munkáljon itt közöttünk továbbra is és hassa át mindnyájunknak kebelét, mert e nélkül szegények leszünk és egyházunkat feun nem tartjuk a Dárius kincsével se.

Ezek után a jelen Főtanácsi gyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

II. Jelentések.

I. Püspöki jelentés.

Huszzonegyedik évi jelentésemet teszem meg ez alkalommal. S tehetném-e ezt a nélkül, hogy mindenek előtt hálát ne adjak Istennek az Ő végtelen kegyelmeért, melylyel megsegített, hogy főpásztori tisztemben ez évben is eljárhaszak s abból folyó kötelességeimet erőm és tehetségem mértéke szerint vallásközönségünk javára és az Ő dicsőségére teljesíthessem. Én tudom és érzem a legjobban, hogy mily keveset valósíthattam meg avagy csak azokból is, a miket magam eleibe tűztem s szerettem volna elvégezni! Mit mondjak akkor, ha tisztemet azon magasabb, eszményi szempontból tekintem, a mint az lelkem előtt lebeg? Mit mondjak egyebet, mint a mit a legnagyobb apostol is mondott volt: „Nem hogy a czélt elértem volna, hanem igyekszem, hogy azt elérjem“.

Igen! Igyekszem. Csakhogy az idő is igyekszik. Érzem, hogy az én életemben is az ősz már beköszöntött. A napok mindinkább rövidülnek s az estéli árnyékok meghosszabodtak. Más szókkal érzem, hogy munkaerőm fogy s fogyatkozásaim gyarapodnak. Pedig félreértik ugyancsak a nagy apostolnak ama mondását, hogy a ki püspökséget kíván, jó munkát kíván, ha azt hiszik, hogy ő ezzel a püspökségnek kényelmes, gond nélküli voltára czélozott. Jó munkát kívánni azt teszi, hogy az Isten országának építésében fáradozni szép és nemes feladat. S megvallom, hogy épen ezért gyakran felteszem magamnak azt a kérdést, ha valljon e szép és nemes feladatnak megtudok-e még felelni? . . . Egyet minden esetre kérek. És ez az, hogy az esetleges hiányokat és fogyatkozásokat ne méltoztasanak jó akaratom és buzgóságom hiányának tulajdonítani. Mert ezek nincsenek még az időnek is alávetve.

De a midőn hálát adok Istennek igénytelen szolgája iránt tanusított kegyelmeért, még mélyebb hálaérzés tölti be keblemet anyaszentegyházunk felett kiterjesztett oltalmáért, gondviseléseért. A jelen főtanácsi üléssel bezáródó egyházi évünk ugyan nem volt oly eleven, mozgalmas, mint a mult év, a melyben hazánk ezeréves fennállása megünneplésével mi is annyi örömtüzet gyujthattunk egyházunkban. De ha ily ünnepnapok zaja most nem töltötte is be egyházunkat, annak előmenetelére és erősbitésére a mindennapi csendes, kitartó munkálkodásban a jó Isten szeretetéből megakadályozva semmi által nem voltunk. Az E. K. Tanácsnak terjedelmes jegyzőkönyvei, valamint ennek külön évi jelentése bő világot fognak vetni és tájékozást fognak nyújtani ez évben végzett munkánkról. Én a következőkben csak néhány pontra szoritkozom évi jelentésemmel.

1. Belső emberek változása a mult évi egyh. főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Göncz Mihály f. váraljai lelkész Lókodra, Máté Lajos bethlen szt.-miklósi lelkész Firtos-Váraljára, Fekete József volt csókfalvi lelkész Iszlóba, Székely András kaali lelkész Alsó-Jarába, Demeter Dénes polgárdi segéd-lelkész H.-Karácson-

falvára, Ekárt Andor papjelölt Csehétfalvára, Kelemen Arpád tordátfalvi lelkész, Kaalba Végh Mihály ravai lelkész, Tordára.

b) segédlelkésznek Pálfi Ferencz papnövendék Polgárdiba;

c) Kántortanítóknak, illetőleg kántoroknak: Fodor András csegezi áll. népiskolai tanító Toroczkóra kántornak és igazgató tanítónak; Csép Gyula Bágyonba kántornak; Pál György közs. tanító Pipén ugyanoda kántornak; Szinte Sándor dézsfalvi áll. tanító ugyanoda kántornak; Nagy János m.-sárosi kántortanító hasonló minőségben Haranglábura, Vas Lajos okl. néptanítójelölt Nyomátra kántortanítónak, Péterfi Gyula áll. tanító Hévízen ugyanoda kántornak, Boros György okl. tanítójelölt Kaalba kántortanítónak, Péterfi Gyula okl. tanítójelölt Hódmezővásárhelyre kántortanítónak, Simó János okl. tanítójelölt Mező-Berénybe kántor-tanítónak, Inczeffi Áron mezőberényi kántortanító M.-Sárosra hasonló minőségben, Ekárt Ferencz okl. tanítójelölt Mészköre kántortanítónak, Kis Jakab nyug. kántortanítót Kövendre kántornak.

d) Tanítónőknek: Máté Julianna okl. tanítónőjelölt Enlakára (új állomás), Szabó Erzsébet okl. tanítónőjelölt Ravába.

e) Nyugalomba léptek: Szuhay János alsó-járai, Albert János tordai lelkész afiai;

f) elhunytak: Nagy Sándor h.-karácsonfalvi rendes, Orbok Ferencz várfalvi nyugalmazott lelkész, Kovács Ferencz s. szt.-királyi kántor és Deák István lokodi nyug. tanító afiai.

g) Ürességben vannak a bordosi, bőződ-újfalvi, iklandi, szőkefalvi, bethlen-szt.-miklósi, tordátfalvi, ravai lelkészi, szindi kántortanítói, a t. szt.-györgyi, s. szt.-királyi kántori állomások.

Ezek szerint a kántor tanítói állomások — kivéve a szindit — mind be vannak töltve, a mit annál nagyobb örömmel jegyzek fel, mert a mult évben okleveles tanítójelöltek hiányában több állomás volt ürességben s betölthetősöket még ez évben sem reméltem, a mennyiben a tanítóképezdekből kikerült ifjaink egy része nem nagy hajlamot mutat a kántorság iránt s mind tisztán csak tanítói állomások után futnak. Szomorú jele ez is az időknak, hogy az emberek egyrésze előtt az a főczél, hogy minél kevesebb munkával minél nagyobb fizetésben részesüljenek. S még szomorubb az, hogy épen az isteni tiszteletek körüli segédkezést tartják ifjaink magokra nézve terhelőnek. Mert hiszen más különben, a mi kántortanítói állomásaink is ma már a tanítói államsegélylyel épen úgy vannak díjazva, mint a községi vagy állami tanítói állomások legnagyobb része, sőt a ravai után ujabbban ismét énlaki egyházközségünkben is egy tanítónői állomás az egész 400 frt. évi fizetéssel állami segélylyel szervezetett.

A tisztán kántori állomások ürességben léte nem igen aggaszt. Mert részemről nem bánnám, ha ilyen állomásunk egyetlen egy se lenne, ha az mindenütt a tanítói állomásokkal lenne egyesítve.

Annál aggasztóbb, hogy lelkészi állomásaink közül még most is több van ürességben s tényleg ma egy lelkészjelöltünk sincs rendelkezés alatt, miután a mult iskolai évben egy papnövendék sem tett szigorlatot. A jelen iskolai évben azonban már ö-ön tehetnek

szigorlatot s a tanfolyamon is 10 papnövendék van. Rendről-rendre tehát csak betölthetjük az ürességben levő lelkészi állomásokat is, annyival inkább, mert a lelkészi államsegélylyel, melyért nem tudunk elég hálásak lenni Dr. Wlassics Gyula, vallás és közoktatásügyi m. kir. Minister urnak, a ki abból egyházunknak 1897.-re 11250 frtot juttatott, némileg már enyhítve van lelkészeink sorsán is s remélhetőleg rövid időn a lelkészek fizetése egyelőre évi 600 s folytatólag évi 800 frtig az állam által ki fog egészítettetni; mert a törvényjavaslat ez iránt már készen is van. Ezzel egyházunkban ismét keresettebbek lesznek a lelkészi állomások. De hogy ennek megfelelőleg emeljük lelkészeink képzettségét is, szerencsések voltunk mi is megnyerni papnövendékre nézve a helybeli tud. egyetemmel azt a kapcsolatot, a melyet ugy az ev. református, valamint róm. kath. egyház hasonló intézetei élveznek, hogy papnövendékeink legalább heti 10 kötelezett óra mellett a tud.-egyetemnek is rendes hallgatóiul tekintetnek. A részletekbe nem bocsátkozom, miután ez ügy mint külön jelentés fog a Mlgs. és Főt. Egyházi Főtanács eleibe terjesztetni. Csak köszönetemet nem mulaszthatom el kijelenteni ezért is a Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi Minister úrnak, a ki ez iránti kérésünket is a legszivesebben teljesíteni méltóztatott.

Kapcsolatban a lelkészi államsegélylyel egyet még nem hallgathatok el. És ez az, hogy lelkészeink közül sokan nincsenek megelégedve azzal a mit kapnak, mások pedig ezektől irigylik, a mit kaptak. Jól mondják, hogy az osztozkodásnál rendszeren a testvérek is összezőrrennek. En megengedem, hogy a lelkészi javadalom összeírása, a melynek alapján osztatik ki a lelkészi államsegély, nem minden tételében elég pontos, de a canonica portio haszonélvezetének, a kepeilletményeknek s. t. b. átszámítása nem is lesz soha az utolsó krajczárig pontos. A különbözet azonban, a miért többben panaszkodnak, semmi esetre sem lehet oly nagy, hogy azért a ki kevesebbet kap, mint a hogy ő maga igényt tartana a segélyre, ne tudja azt örömmel élvezni a nélkül, hogy nála talán szerencsésebb lelkészársának segélyezése miatt békétlenkedjék. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a hol a lelkészi javadalom összeírásánál szemmel látható tévedések vannak, azokat ne igyekezzünk kiigazítani. Meg is kell tennünk. Én csak azt szeretném, ha mindnyájunkban nagyobb lenne a hála azért, a mihez Isten kegyelméből eljutottunk, mint az elkeseredés azért, a miben még hiányt szenvedünk.

És mit mondjak azokról, a kik az E. K. Tanácsnak azon intézkedését, mely szerint a kiutalt segély összeg 5%-át a belső emberek nyugdíj alapja részére minden segélyezett lelkésztől levonni határozta, oly zokon vették, mintha nem tudom miféle nagy jogsértés követtett volna el ezzel rajtok? Valóban erre nem találok s nem is keresek szavakat. Akkor még érteném, bár akkor sem venném számba a zúgolódást, ha ez a levonás valamely más célra történt volna, mert valamint minden államnak, akár testületnek, ugy egyházi államunknak vagy vallásközönségünknek is meg van az a joga, sőt kötelessége önfenntartásáért tagjait megadóztatni, a mint nem egyszer meg-

adóztatta eddig is — de a mikor ez a levonás egyenesen egy oly célra történt, a belső emberek nyugdíj alapja részére, a mely épen a segélyezetteknek javára szolgál, csak sajnálni tudom, hogy egyetlen egy lelkészünk is akadott, a ki e levonással magát megrövidítve érezte. Hátha már a jövő évben nyugalomba kell mennie s épen ezen levonással lesz elérve az, hogy már a jövő évben a nyugdíj egység eléri legalább a 200 frtot. Mert ne felejtjük el azt a régi közmondást, hogy segíts magadon s az Isten is megsegít.

Bocsásson meg a mlgs. és főt. Egyházi Főtanács e kitérésért. De szükségesnek tartottam ezeket elmondani tájékoztatásul annyival inkább, mivel az államsegély kiosztása iránti intézkedése az E. K. Tanácsnak különben is a mlgs. és főt. Egyházi Főtanács elé fog kerülni.

2. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1896-ban:

A) Kereszteltetett:	a) fiu	1064	
	b) leány	1015	
	Együtt	2079	új szülött.

Kevesebb 178-al, mint 1895-ben. Ezekből házasságon kívül született 222.

B) Konfirmáltatott:	a) fiu	545	
	b) leány	607	
	Együtt	1152	növendék.

Több 92-vel, mint 1895-ben.

C) Összeeskettetett:	a) Tisztán unitárius házaspár	321	
	b) Vegyes vallású	159	
	Együtt	480	pár.

Kevesebb 133 párral, mint 1895-ben.

D) Eltemetett:	a) A férfi nemből	829	
	b) A nőnemből	858	
	Együtt	1687	

Több 83-al, mint 1895-ben.

E) Átállott egyházunkba	397	
Kilépett egyházunkból	114	
E szerint	283-al	

többen jöttek egyházunkba, mint a menyin abból kiléptek.

F) A lélekszám 1896. év végén	67696	
1895. " "	66258	
Mutatkozik évi gyarapodás	1438	

Minthogy azonban a szülöttek és halottak közötti különbözet, ehez számítva az átállásokkal nyert többletet is, csak 675 lélek gyarapodást mutat, nem tudom eléggé figyelmeztetni lelkész fiait ismételtlen a kimutatások pontosabb egybe állítására.

Feltűnő előttem az is, hogy a múlt 1896-ban kevesebb kereszteltetett 178-al és kevesebb eskettetett 133 párral, mint 1895-ben. Nem tudom, hogy nem voltak-e erre befolyással részint az egyházpolitikai

törvények is, mert a kimutatásokban csupán 2 pár van feljegyezve, hogy nem vették az egyházi áldást igénybe. Ezért ne mulasszák el lelkész afiai a kimutatások jegyzés rovatában a netán előforduló ily eseteket is nyilvántartani s egyszersmind a cura pastoralisnak minél buzgóbb gyakorlása által elejét venni és megakadályozni nehogy a jelentkező baj kóros betegséggé váljék egyházunkban.

Az iskolai kimutatások a tanügyi jelentésben meglesznek.

3. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek a vonatkozó számadások szerint 1896 ban bevettek 27397 frt 92 krt, kiadtak 25073 frt 86 krt és így a pénztári maradék év végén volt 2324 frt 06 kr. A f. 1897.-re áthozott pénzállagok pedig 164752 frt 60 kr, a mi 8755 frt 57 krral több a megelőzőtt évinél. Ez egyházközségeken levő 16171 frt 73 kr. teher is kevesebb 442 frt 01 krral.

Személyesen ez évben egyik egyházközségünkben sem tartottam vizsgálatot, sem más nemű hivatalos látogatást, mivel a julius — augusztusi nyári szünet, a mikor erre az idő legalkalmasabb, magam is két évi állandóan helyt tartózkodás után egy kis üdülésre használtam fel.

4. A Báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak f. évi jun. 2-án Budapesten tartott közgyűlésén meghatalmazott társammal Bedő Albert afiával együtt részt vettem. Mint kiválóan örvendetes tényrt jelenthetem, hogy a közgyűlés a f. évre 2500 frt rendes és 1000 frt rendkívüli együtt 3500 frtban állapította meg egyházkerületenként az évi osztalékot. Tehát 500 frttal több mint eddig. De mivel egyházunkban az osztalék feletti intézkedés úgy van berendezve, hogy minden évben a megelőzőtt év utolsó és a f. év első feléről, közpénztárunkba a főtanács idejéig tényleg már befolyt összegek jönnek számitásba. egyházi főtanácsunknak ezuttal csak 3250 frt áll rendelkezésére. Alapítványi ügyész Szilágyi Sándor úrnak mult évben történt lemondása folytán ezen állásra ügyvivőí czimmel Stand Lajos úr lett az igazgatóság által megválasztva. Az igazgatóság elnökének és 4 tagjának 6 évre történt megválasztásuk időtartama a f. évben letelvén, a közgyűlés által elnöknek ismét megválasztott gr. Tisza Lajos úr, az igazgatóságnak eddig is érdemdús elnöke, úgy szintén a sor szerint kilépett 4 tag is, a kik között volt Bedő Albert, afia is, szintén újból megválasztattak 6 évre. Minthogy pedig a meghatalmazottaknak is 3 évre szóló megbízatásuk a f. év decz, 31-kével lejár, 1898. jan. 1-től számitandó 3 évre meghatalmazottainkat jelen főtanácsi gyűlésünkön meg kell választanunk.

Budapesten tartózkodásom ez idejét is felhasználtam arra, hogy a Vallás és Közoktatásügyi minister úr Ó Nagyméltóságánál, a mlg. Államtitkár úrnál tiszteletemet tegyem s általában egyházunk és iskoláink ügyeire nézve az illető ministeri tanácsos urakkal érintkezzem, főgondnok id. Daniel Gábor úr ő mlgával együtt, a kit szerencsés voltam szintén Budapesten találni. Az ily személyes érintkezések természetüknél fogva bizalmas jellegűek lévén, részletekbe nem bocsátkozhatom. Legyen elég annyit mondanom, hogy több jó indu-

latot, mint a mennivel kormányunknál ez idő szerint találkozunk, nem kívánhatunk a magunk részére.

5. Angol és amerikai testvéreinkkel igyekeztem a testvéri viszonyt a mult évben is fenntartani és ápolni. Mi végre társulatuk titkárával gyakori levelezést folytattam. És ez a testvéri viszony ma ép oly meleg és élénk, mint évek óta, habár sajnosan kell jelentenem, hogy budapesti egyházközségünk évi segélyezését ez évben csaknem felére szállították le. Az amerikai társulat 500 dollárról 300-ra, az angol társulat 100 font sterlingről már korábban 80-ra, 70-re, az ideén pedig 50 fontra. De azt nem is kívánhatjuk, hogy állandóan fenntartsák a kezdetben megajánlott s már 16 éven keresztül adott segélyt. A segélynek ily mérvű megapadása annyival érzékenyebben érinti budapesti egyházközségünket, mert az egyházpolitikai törvények következtében ennek több nemü jövedelmi forrásai is részben teljesen megszűntek, részben szintén megapadtak, úgyhogy költségvetéséből már ez évben is egy pár olyan kiadási tételt s ezek között az Unitárius Kis Könyvtár költségeit — volt kénytelen törölni, a mit eléggé sajnálni nem lehet. Pedig budapesti egyházközségünk fenntartásához oly érdekek vannak kötve, a melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet, a minthogy kétségen kívül nem is hagyunk. Komolyabb aggodalomra különben ez idő szerint nincs ok.

Visszatérve különösen angol testvéreinkkel való viszonyra, a mint ezt már 1895. évi jelentésemben jeleztem volt, még akkor meg hívtak volt a f. év április havában Sheffieldben tartott nemzeti konferenciájukra, még pedig azzal a felkéréssel, hogy a megnyitó isteni tiszteleten a prédikálást vállaljam el. E felkérést a mult télen is többször és többen megújították, oly melegséggel és szivélyességgel, hogy már-már elhatároztam magamban, hogy elmegyek. S talán, ha a konferenzia ideje valamivel későbbre, nem épen április elejére lett volna téve, el is mentem volna. De így végre is kénytelen voltam legnagyobb sajnálatomra lemondani erről a szép küldetésről, a minőre nekem legalább soha alkalmam többé nem lesz. Azonban gondoskodtunk róla, a mint erről az E. K. Tanács évi jelentésében is emlékeztet lesz, hogy képviseletlenül ne maradjunk angol testvéreink e nemzeti konferenciáján. Az E. K. Tanács Boros György hittanár afiát küldötte ki arra, a kihez aztán Ürmösi Jenő egyházi tanácsos afia csatlakozván s én is akkor épen Berlinbe levő fiamat társul adván, hárman mentek el Angliába és vettek részt a Sheffieldi konferenciában. Nem kell mondanom, hogy mindhárman a legszivesebben voltak fogadva. Boros György afiát, ki a konferenciát vallásközönységünk nevében üdvözölte s annak tárgyalásaiban is részt vett, ezen kívül még több gyülekezetbe meghívták prédikálni is, a mit őszintén készséggel teljesített, a mennyiben angliai tartzkodása megengedte.

Kapcsolatban ezekkel még megemlítem, hogy ez idő szerint a Channing-House-Schoolba is van ismét egy leányunk, Kovács Irén, Kovács János tanár afiának tanítónő képezdét végzett leánya. Ezzel tehát ismét helyre állott ez uton is egybeköttetésünk angol testvéreinkkel. És hogy ezt állandóan fenntarthassuk, kívánatos lenne

leányaink számára is valamely forrást találunk, a melyből ezeket is legalább uti költséggel segélyezhetnők, a mint papnövendékeinket a Paget-alapítványból segélyezzük.

6. Megnyitó beszédemben már két nagy halottunknak, Dr. Brassai Sámuel isk. felügyelő gondnok és Jakab Elek egyh. tanácsos afiának a sirhantjára letettem a megemlékezés kegyeletes koszorúját, ezen jelentésem I ső pontjában felsorolt elhunyt belső embereink emlékét is megörökítettem. Sajnos, hogy ezekkel a halál által okozott veszteségeink pohara még nincs kiürítve. Mult egyházi főtanácsunk óta elhunytak még id. Kaali Nagy Zsigmond, m. szt.-királyi egyházközségünknek 48 éven át megszakadás nélkül hiv és buzgó keblbi gondnoka, Pálffy Ferencz sz.-kereszturkőri felügyelő és sz.-udvarhelyi egyházközségi gondnok, ki e kettős minőségében egyházunk körüli tevékenységének és buzgóságának is számos tanújelet adta, továbbá Székely Elek, Bágyi Kálmán, Kökösi Sándor, Csegezi Ferencz és Elekes József egyházi tanácsos afiai, a kikkel sorainkból szintén egyházunknak hiv és munkás tagjai hullottak ki. Legyen csendes mindnyájoknak nyugodalma!

Midőn ezzel bezárnám évi jelentésemet, tisztelettel kérem annak tudássul vételét és elfogadását.

2. Közigazgatási jelentés.

Méltóságos és főtisztelendő E. fő Tanács! A most bezárult egyházközigazgatási évünkről adandó jelentésünk első sorait egyházunk nagy halottjai: Dr. Brassai Sámuel nyug. egyetemi tanár, isk. f. ü. gondnok és Jakab Elek egyháztanácsos afiai emlékének kívánjuk szentelni.

A nagynevű és tudós férfi Dr. Brassai Sámuel érdemeit külön előterjesztésben méltatjuk. Ugyanott teszünk jelentést temetése alkalmával tett intézkedéseinkről. E helyen azt említjük meg, hogy Toroczkó-Szent-György polgári község ottani papilakunkat, mint a Brassai Sámuel születése házát egy gondosan rendezett szép ünnepélyen emléktáblával jelölvén meg, az ünnepélyre E. K. Tanácsunk a maga képviselőjéül kiküldötte Nagy Lajos egyh. főjegyző afiát, ki az ünnepély alkalmával a templomban imát mondott. A főiskola és a Dávid Ferencz Egylet megbizásából jelen volt az ünnepélyen Boros György k. i. jegyző és theol. tanár afia.

A Dr. Brassai temetésén elmondott imákat és beszédeket E. K. Tanácsunk egy füzetben kiadta és azt szétküldötte egyházainknak, egyháztanácsos afiainak és más érdekelteknek.

Dr. Brassai Sámuel a f. évi ápril hó 16-án kelt később előterjesztendő magánvégrendeletével általános örökösének vallasközségünket nevezvén ki, halála után a hagyaték leltározatott s a végrendelet kiadatott jogügyész afiának kihirdetés és a hagyaték lejárata czéljából. A végrendelet kihirdetett 16095—97 sz. végzéssel; az iratok áttétettek a hagyaték letárgyalása végett Dorgó Albert kir. közjegyzőhez, ki a tárgyalást megejtette. A tárgyalás megtartása után

az iratok visszaterjesztettek a kir. járásbirósághoz az átruházási végzés meghozatala iránt, de mielőtt a bíróság határozatot hozhatott volna, Szent-István községből Brassai Lidia a helybeli polgármesteri hivatalnál egy levélben tudakozván nagybátyja Brassai Sámuel hagyatékáról, a levél áttétetett a kir. járásbirósághoz, mely aztán a hagyatéki iratokat visszaadta Dorgó Albert kir. közjegyzőnek, hogy az örökösöket hallgassa ki. A kihallgatásra még nem tüzetett ki határnap.

Jogügyész afia a hagyatékban talált váltók és adóslevelek érvényesítése iránt, a lépéseket megtette és bejelentette, hogy több követelest olyannak talált, a melyet nagyon nehéz lesz fölhaltani.

Jakab Elek egyháztanácsos afia váratlanul bekövetkezett halála érzékenyen sujtotta E. K. Tanácsunkat, mivel a megboldogult férfit oly tevékeny tagja volt egyházunknak, a kinek párját ritkán találjuk. Egyháztörténelmünk neki köszöni újra teremtését és fölvirágzását. Egyházunk elhunyt nagyjai benne egy lelkes méltatóra találtak, a ki az élő emlékeket megerősítette, az elfeledteket életre hozta. E. K. Egyháztanácsunk megbizta Kovács János és Dr. Gál Kelemen tanár fiait, hogy a temetésen képviselői legyenek és koporsójára koszorút helyezzenek. K. K. Tanácsunk részvétét kifejezte az özvegynek, ki azt egy megható, szép levélben köszönte meg.

Angol és amerikai hitrokonainkkal az eddigi szívélyes viszonyt fentartottuk és ápoltuk; ennek érdekében az angol unitáriusok nemzeti konferenciájára Sheffieldbe kiküldöttük Boros György theol. tanár és közig. jegyző afiát, megbiztuk Ürmösi Jenő egyh. tanácsos afiát is, ki elmenési szándékát bejelentette volt. Boros György afia utjáról és Angliában, valamint a konferencián töltött idejéről, működéséről és a szerzett tapasztalatokról megtette jelentését, mely kiadatván, E. K. Tanácsunk 150 példányt szétküldött az egyházközségeknek. Ide mellékelten felterjesztjük a Jelentés egy példányát a Mélt. és főt. E. Fő-Tanácsához.

Ezzel kapcsolatban jelentjük, hogy az 1896-ban tartott Nemzetközi Unitárius Konferencia Értesítőjét magyar és angol nyelven kiadtuk s azt szintén megküldöttük az egyházközségeknek és Esperes afiainak.

A b. e. Berde Mózes hagyatéka ügyében jogügyész afia megtette jelentését. A perben a múlt évi jelentés óta nevezetes haladás történt. A tanúk kihallgatása megejtetett, az írásszakkértők és az orvosszakkértők is megtették nyilatkozatukat.

A bizonyítás véget érven az észrevételek megtételére 1897. május 24. napra tüzetett ki és három napot vett igénybe. Az ítélet 1897. június 1-én meghozattatott és kihirdtetett. Az ítélet vallásközönségünkre teljesen kedvező, mivel felperesek keresetükkal elutasítottak és köteleztettek, hogy 4713 ft 10 kr. perkoltséget vallásközönségünknek fizessenek meg. Jogügyész afia ügyvédi díja 4563 ft-ban állapítván meg, azt E. K. Tanácsunk a számvevőség és a jogügyi bizottság véleményének a meghallgatása után kifizette.

Vallásközönségünk alapítványi birtokairól a jószágfelügyelőség megtette évi jelentését. A bizottság jószágainkon a vizsgálatot megtartotta, a szükséges ellenőrzést gyakorolta. A számadások beadván

megvizsgálva és E. K. Tanácsunk véleményével ellátva a Mélt. és főt. E. Fő-tanács előtt állanak. A haszonbérleti birtok után a haszonbérek befolytak, kivéve a bágyoni birtokot. Reméljük, hogy ez a hátralék is rövid idő alatt befoly. A birtokokon lényeges változás nem volt. A M. és Főt. E. Fő-Tanács által megállított gazdasági szabályzatnak a gazdasztekre vonatkozó része még nem volt életbe léptethető, mivel a jószágigazgatóság a szabályzatot a gazdasztekkel elébb közölni kívánta. Az alkalmazottakat fölhívta az Igazgatóság nyilatkozattételre, hogy az ezen szabályzatban körülírt kötelezettségek és fizetések mellett hajlandók-e állomásukat megtartani. A jószágigazgatóság a szabályzat életbeléptetésére határidőül kitűzte 1898 évi január 1-ső napját. Sajnálattal értesült E. K. Tanácsunk, hogy jószágainkon a jelen évi gazdasági eredmény nem nagyon kedvező, a múlt évi eredményt nem fogja elérni, a minek magyarázata az évben országosan tapasztalt rossz gazdasági viszonyokban keresendő. Abban a tekintetben jó reménységben vagyunk a f. év eredménye iránt, hogy az állatok között járvány nem uralkodott. Ezen a réven némi kárpotlást várunk.

Köri esperes fiaai a gondjukra bizott egyházkörök érdekében buzgósággal jártak el. E. K. Tanácsunknak ebben az évben csak egy pár esetben volt szüksége a kiadott ügy elintézését megsürgetni.

Az esperesi vizsgálatokról a kolozsdobokait kivéve mindenik körből pontosan megkaptuk a jelentést és örömmel tapasztaltuk, hogy E. K. Tanácsunk utasításai és határozatai mindenütt kellő figyelembe vétettek. Csupán a bölöni egyházközség tetemes vagyona kezelésében és elszámolásában nem értük el azt az eredményt a melyre számítottunk, midőn megrendeltük, hogy a pénztárnok kezén ne tartson 3—4000 frtra menő összegeket. Reméljük, hogy köri Esperes afiának sikerülend szabályszerű pénzkezelést létesíteni.

Az egyházköröknek kellőleg kezelt alapjairól részint az esperesi vizsgálat rendjén, részint a köri közgyűlés alkalmával megtörtént az elszámolás.

E. K. Tanácsunk 3—1897. sz. alatt megtette a lépéseket arra nézve, hogy egyházközségeink ingatlan és ingó vagyonairól tüzetes kimutatást terjeszzen a mélt. és főt. E. Fő-Tanács elé. Az adatokat megfelelő kérdő íveken bekérte, de sajnos egy része csak a jelen hónap folyamán érkezett be s egy rész még máig sem küldetett föl.

Igen érdekes és becses tanúságot lehet levonni egyházközségeink és hiveink buzgóságára nézve a klenodiumok és hasonló jellegű egyházi tulajdonok áttekintése alapján. Addig is míg az egészet megfelelően földolgozva E. Fő-Tanácsunk elébe hozhatnók, jelenleg hemutatunk egy pár fontosabb adatot.

Egyházunk alapítása éveiből az *Urvacsorai poharak* őriztek meg egy pár emléket. Várfalván van egy 1595-ből, Vadadban 1596-ból. Azután XVII-ik százából már nagyon sok őriztetik. Bágyon 1604, Csokfalva 1612, Tarcsafalva 1614. Dsztmárton 1636, Kaal 1647, Sztgericze 1648, Csehétfalva 1648 Ürmös 1650 éveket örökitették meg. *Harangjaink* természet szerint már nemcsak az egyház, hanem a haza mivelődés történelméhez is nyújtanak adatot: mert Harang-

lábán 1272-ből van egy, Siménfalván 1576-ból, B.-szent-miklóson 1622-ből, Msároson 1624-ből, Kilyénben 1655-ből. *Urasztal* 1719-ből van Tordátfalván, a többi jobbra mint későbbi. Ezeknek a szent tulajdonoknak kiváló értéket adnak a kegyes adományozók nevei, valamint azok a gondolatok és érzelmek is, a melyek egy-egy jól megválasztott bibliai mondatban nyernek kifejezést.

Egyházközségünk fekvő birtoka a *B* jegy alatt ide mellékelt kimutatás szerint:

			hold	öl
1. Aranyos-tordakörben	24	község határán	2169	661
2. Felső-fehérvörben	5	" "	359	1047
3. Kereszturkörben	37	" "	3680	977
4. Háromszékkörben	14	" "	2162	460
5. Magyarországi egyh. községekben	5	" "	4	420
6. Udvarhelykörben	15	" "	783	381
7. Küküllőkörben	13	" "	410	557
8. Maroskörben	34	" "	532	1170
	147	" "	10102	1173

Mint hogy a kimutatásba csakis a kolozsdobokai négy egyh. község birtoka nincs fölveve a szám egy pár száz hold különbséggel megfelel egyházközségeink földbirtoka területe összegének.

Némi tájékoztatás okáért megemlítjük, hogy ezen szép összegből legtöbb esik Bölönre: 1478 hold, melynek nagyobb része erdő. Szt-Mihályra 1101 hold, melyből 966 hold erdő és havasi legelő; Korondra 444 hold; Toroczkóra 374 hold; Alsó-Járára 311 h; Ravára 308. *Szántóföldje* legtöbb van Bölönnek . . .; Alsó-Járának 107 hold; Ürmösnek 71 h. Szentmihályfalvának 51; Szindnek 41 hold. Tagosítva van 16 birtok.

Az egyházközségek birtoka vásár és eladás következtében, bár nem nagy mértékben, de állandóan hullámszik.

Vásárlás fordult elé H.-Almásán. Vásároltatott mintegy 100 hold erdő; Csikfalván belső birtok 1000 frtnyi értékben; Székely-Udvarhelyt egy szép házastelek templom és papilak számára 14.000 frttal.

Birtokeladást engedélyezett E. K. Tanácsunk a pálosi l. egyháznak, mivel a haszonbérben kezelt 968 □ ölnyi birtok oly keveset jövedelmezett, hogy az adó csaknem az egészet fölemésztette. A befolyt pénz 321 frt takarékpénztárilag kezeltetik; a h. karácsonyfalvi egyhk. fölhatalmaztatott, hogy 9 holdnyi kaszálóját eladja és jövedelmezőbb birtokot vásároljon; a medeséri egyházközség fölhatalmaztatott egy kis belső birtoka eladására, hogy nagy szükségén segíthessen. Az ákosfalvi leány egyház 1100 □-öl területű erdő; a kolozsvári egy h. 1100 □-öl szántó eladására felhatalmaztatott, mindkettő azért, hogy czélszerűbb és jövedelmezőbb birtokot vásárolhasson. Az al. siménfalvinak egy belső telek eladása engedélyeztetett.

Építésre fölhatalmazást adott E. K. Tanácsunk Csehétfalvának és Fiafalvának papiház, Tarcsafalvának templom (3000 frt), Héviznek mesterilak (1600 frt), Alsó-Járába gazdasági épületekre, Toroczkó Szt-Györgyön mesteriház és tanterem építésére. Medeséren gazdasági épületekre.

Tagosítás kezdetett Városhalván, Vargyason és Szent-Péteren, Várfalván, A.-Rákoson; folyamatban van Fiafalván, E. K. Tanácsunk mindenik helyen gondoskodott, hogy egyházközségünk érdekei kellően védelmezve legyenek. A tagosítás befejeztetett Bordoson.

Iskoláink érdekében több irányu tárgyalást folytatunk. A verespataki iskolánkra nézve szerződést kötöttünk a Vallás és Közokt. minister ő nm. minek alapján ottani tanítónk az állami iskolánál alkalmazást nyer és az egyházban kántori teendőket végez megfelelő tiszteletdíj mellett. Hasonló föltétel alatt szerződést kötöttünk, vagy az iránt nyilatkoztunk a fiatfalvi, csokfalvi és csegezi iskolákra nézve; ellenben S.-Szent-Királyon ez nem sikerült. Nem engedték meg a felekezeti iskolánk beszüntetését medeséri és énlaki egyh. községeinknek, ellenben fölhatalmaztuk és utasítottuk az énlaki és dombói egyh. községeket, hogy szervezzenek egy második (nő) tanítói állást. Énlakára a nőtanító már be is állíttatott és fizetését a közokt. kormány 400 frtban utalványozni méltóztatott. Ádámoson az államosítás megtörtént, tanítónk átvétetett, a szerződés kiállítása most van tárgyalás alatt. Ujabbán államsegélyt nyertek tanítóink közül a szabédi II. tanító 235 frt 58 krt, a szentmihályi újabb segélyt 176 frtot, Mészközn Kászoni János kíségítésért 48 frt 33 kr. Medesérrre a volt tanítónak pótlék 71 frt. Énlakára nőtanítónak 400 frt és Buzaházára 310 frt.

Azon lelkész afiai közül, kik a népiskolában rendes tanítást végeztek, államsegélyt nyert a haranglábi 259 frtot.

Belső ember afiai fizetése általában elég pontosan befolyt, de egynehány helyen az esperesi vizsgálószték s egy-két esetben a polgári hatóság közbelépése vált szükségessé. E. K. Tanácsunk is megadta az utasítást és az intést a körülmények szerént.

Csokfalván kepe megváltási alap érdekében magtár alapítatott; Kaálban a zabkepe nek egy néhány szegény tag elengedését kérte, de E. K. Tanács erre nem talált megfelelő alapot s e miatt nem engedélyezte.

A Regale ügy csaknem teljesen elintéztetett az udvarhelykörben s arról köri Esperes afia megtette jelentését. Az egyházközségek regale alapjaíróll mellékeljük a kimutatást.

Nyugdíjügyben általában csak folyó ügyekkel foglalkozott E. K. Tanácsunk.

Fegyelmi ügyben csokfalvi volt lelkész Fekete József afia ellen indított eljárás beszüntettetett, a pipei volt tanító fegyelmi ügye fellebezés következtében a Mélt. és Főt. E. Fő-Tanács előtt áll.

Mészköi egyháznak fölfüggesztett önkormányzata annyiban visszaállíttatott, hogy a kiküldött biztosok Esperes afiával egyetértve egy igazgatóságot szerveztek a hivekből.

Pert folytat a csokfalvi egyház. (57) Lőrinczi Dénes ellen a kedei patronatus miatt. Tarcsafalván a havaspert a bíróság egyházközségünk javára döntötte. Szentmihályon az egyhközség a temető-pert megnyerte.

A b. e. Raffaj Károly hagyatékát Raffaj Teréz megtámadván, jelenleg a tanukihallgatás van folyamatban. A b. e. Báró Orbán Balázs

hagyatéka elleni perben Egyházunk részéről megbizott ügyvéd Pálffy Ferencz elhalván helyébe megbizta E. K. Tanácsunk Dr. Kovács Mór székely-udvarhelyi ügyvédet.

Az alapítványi jószágok igazgatójává megválasztott Albert Dénes afia lemondván a ladamosi haszonbérletről ezen jószág házi kezelésre Alamorhoz csatoltatott. Az alamori kastélyon oly nagy mérvű repedések állottak elő, hogy a különben is nem jövedelmező épület lebontását meghatároztuk.

A b. e. Derzsi János féle m.-vásárhelyi ház megromlott, mennyezete megjavítására 800—1000 frtig fölhatalmazást adtunk. A földmivelési minister ur ő nm. folyamodásunkra méltóztatott 25.000 drb. akácza csemetét ajándékozni, melyeket az alamori jószág körül fölhasználtunk és hasonló kegyességet jövőre is kértünk.

A b. e. Derzsi János által az EMKE. nek ajándékozott 10.000 frtot más alapoktól vett kölcsönökkel visszafizettük.

Kolozsvárt tivoli utcza sarkán levő régi házat kibővitve ujra építettük egyelőre bérháznak. Került 11.706 frtba. Ezen beruházásai az 5%-nál több az épület jövedelme.

A tordai iskolának megengedtük, hogy az iskola haszonbéréből gyűlt pénzből 4000 frttal tanári lakást építtessen.

A kereszturi iskolát illető Bedő Sándor-féle hagyaték 1075 frtban kifizettetett, melyből tőke 1000 frt. Siménfalvi Elekes József afia 20 drb 50—50 frtos udvarhelymegyei takarékpénztári részvényt hagyományozott $\frac{1}{3}$ részben a siménfalvi egyháznak, $\frac{2}{3}$ részben neje halála esetére a sz. kereszturi iskolának. E részvények múlt évi osztaléka 14% volt.

A kolozsvári gymnasiumi tanárok a kebli tanári nyugdíjintézetből kilépven, részükre az alaphól kifizettük a tőkét és kamatját, összesen 3265 frt 96 kr. A vallásközönség fizetett érettek az állami nyugdíj intézetbe 570 frtot s 1898-tól kezdve fizetni fog 610 frtot, miután négy tanárnak a korpótlékja is számításba vétetett.

A kereszturi iskola tanáraiért a nyugdíjintézetből kifizettetett 1446 frt 30 kr. A vallásközönség mint iskolafentartó fizetett 771 frt 32 krt.

A theologiai és az állami nyugdíjintézetbe föl nem vett tanárok nyugdíjügyének rendezése valamint több más fontos tárgy külön fölterjesztés alakjában a Mélt. és Főt. E. Főtanács előtt állván jelentésünket ezzel befejezzük és tudomásul vételét tisztelettel kérjük.

3. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács! E. K. Tanácsunk a lefolyt év tanügyi állapotáról tiszteletteljes jelentését a következőkben teszi meg.

Tanügyi jelentésünket azzal a nagy veszteséggel kezdjük meg, mely dr. Brassai Sámuel, európai hirneves tudósnek f. évi június hó 24-én történt halálával, főiskolánkat és nevelés ügyünköt érte.

Ez év, márczius 2-án volt épen 60 éve, mikor kolozsvári főgymnasiumunknál, tanári székébe beigtatták. E. K. Tanácsunk kiváló örömmel ragadta meg a ritka alkalmat, hogy azt jegyzőkönyvileg megörökítse, kifejezve a feletti örömét, hogy az isteni gondviselés érdemekben gazdag életét hosszúra nyujtsa. Egyuttal megbizta a Főtisztelendő Püspök urat, hogy üdvözetét egy küldöttség által adja át. Ez alkalommal nem gondoltuk, hogy oly hamar elveszítjük a tudományok Nestorát. A megboldogult, mint tanár és isk. felügyelő gondnok 60 év alatt, oly hasznos szolgálatokat tett főiskolánknak a nevelés terén, hogy neve örökre emlékezetben fog élni; mert egyik nemzedék, dicsekedve fogja átadni a másiknak. Legyen áldott emlékezte!!!

Kolozsvári főiskolánknál, a tanári karban a következő változások történtek. Ugyanis, Sárdi Sámuel h. tanárnak, ki jeles és szorgalmas tagja volt tanári karunknak, folyó évi aug. 2-án történt halálával üresedésbe jött német,- latin,- magyar nyelvi tanszékre Pálfi Márton végzett tanárjelöltet nevezte ki ideiglenes minőségbe az 1897/8-ik tanévre 800 frt. évi fizetéssel, Domonkos Károly h. tanár máj. 31-én 29869. ministeri sz. a. kineveztetvén a szamos-újvári állami főgymnasiumhoz rendes tanárnak, helyébe a mennyiségtan-; természettudományi tanszékre pályázat útján Kaufmann Györgyöt, ki a szakvizsgálatot kitűnő eredménnyel tette le, nevezte ki az E. K. Tanács az 1897/8-ik tanévre ideiglenes minőségbe 800 frt évi fizetéssel.

Gálfai Lőrincz h. tanár a helybeli Ferencz-József tud. egyetemen tanári oklevelet nyert. A papnevelő intézet és elemi iskola új szervezeti, és fegyelmi szabályzattal láttattak el. A papnevelő intézet a hasonrangu intézetek mintájára rendeztetett be, s a helybeli tud. egyetemmel kapcsolatba hozatott.

Az elemi iskola szervezetében is lényeges változás történt, a meny nyiben a tanulmányi ügyek vezetésére tanvezetőt nyert. Az E. K. Tanács ez állásra Ulár Pál főgymn. r. tanárt nevezte ki.

Főtiszt. Ferencz József Püspök úr a hittani intézetet több alkalommal meglátogatta, egyszintén a gymnasiumban is a vizsgálatokon megjelent. Kozma Ferencz és Fekete Gábor isk. f. gondnokok szintén megjelentek a vizsgálatokon.

Koncz Elek tank. főigazgató úr főiskolánkat, valamint a sz. kereszturi gymnasiumot meglátogatta, s tapasztalt észrevételeit a tanári karok értekezletein jóindulatilag megtette.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister ur ő Nagyméltósága az évi állandó segélyt az 1897. évre 11,000 frtra emelte.

A főgymnasium építése ügyét illetőleg az E. K. Tanács az új épület helyét és annak tervét általánosságban elfogadván, megállapítván, úgy értelemben, hogy abban az internátus is elhelyezhető legyen, jelenleg a részletes terv elkészítésével foglalkozik Pákei főmérnök afia. Ez építés költségeit illetőleg teljes tájékozottság nem volt szereszhető a részletes terv elkészítése előtt. Azonban örömmel jelenthető, hogy V. K. M. úr ő nagyméltósága 1897. évi május 14-éről 25659. sz. a. felhatalmazást adott a vallásközönségnek, hogy 120,000 frt építési

segélyt, melyből 15,000 frt. már folyósítottatott, s így tehát 105 ezer frt. törlesztési kölcsönt vehessen fel valamely hazai pénzügyintézetnél. A törlesztési annuitások fizetésére az állam kincstár vállalkozik, ezzel szemben a vallásközönség 15 éven át évi 3,000 frt visszafizetésre köteleztetik, melynek visszatérítése után is 80,000 frt. építési segélyt fog élvezni vallásközönségünk. A kölcsönfelvétele iránt tájékoztatást szerezni a pénzügyintézeteknél lépések tétettek.

A. E. Főtanácsnak 62—896. sz. felhatalmazása alapján a tordai iskolának az állammal 1878-ban kötött szerződése 5 évre megújítás alatt áll, a mi a tárgysorozat rendjén elé fog terjesztetni. A szt.-kereszturi gymnasiumhoz Csiki István okleveles rajztanárt az 1897—98-ik tanévre, ideiglenes minőségben kinevezte. A kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a jelen iskolai évben is Br. Petrichewich-Horváth Kálmán áldozatkész főgondnokunk és nevelés ügyünk lelkes pártfogója 150 frtot tüzött ki jeles tanulók jutalmazására. Az 1879—80-ik isk. évtől kezdve, adományai 1815 frtot tesznek ki, a miért E. K. Tanácsunk a mltsz. Bárány főgondnok úrnak köszönetét írásban kifejezte s egyuttal ez adományokról a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úr ő nagyméltóságát is értesítette. Kővári László isk. felügyelő gondnok afia, ez évben is 4 tanulót segítette.

Egyebekről, valamint felső- közép- és összes népiskoláinkról részletes jelentés a tárgysorozat rendjén fog tétetni

III. Elintézett ügyek.

A főtanácsi gyűlés megnyitásával mindenekelőtt Daniel Gábor főgondnok indítványára hódoló és köszönő felirat küldése határozottatott ő felségéhez, a királyhoz ama legmagasabb elhatározásáért, hogy ezredéves történelmünk kiváló alakjai közül 10-nek Budapest fő- és székváros terein szobrokat állíttat. A püspöki és közíg. jelentések felolvasása után a főtanács testületileg 10 órakor a templomba vonult, hol az emelkedett hangulatú istentiszteletnek bevezetését és kiegészítő részét a vegyes és női karok szép alkalmi éneke képezte. Az alkalmi beszédet Simó János s.-körös-pataki lelkész tartotta, melylyel kiváló hatást ért el.

11 órakor a gyűlés folytatólagos megnyitásával bizottságok küldettek ki az ügymenet különböző ágainak, valamint a gazdasági és pénztári számadások, jövő évi költségvetések megvizsgálására. Ezután megválasztottak a II-od fokú fegyelmi bíróságba rendes tagokul: Gál Jenő, Mikó Imre világi részről; Boros György, Mózes András egyh. részről. Ezután részletes jelentés tétetett Brassai Sámuel haláláról és végrendeletéről. A főtanács megnyugvással vette tádomásul az E. K. T. eljárását úgy a díszes temetésre, mint a végrendelet ügyében tett intézkedésekre nézve. Jelenti ezután az E. K. T. hogy Székely Miklós törvényszéki bíró a torda-aranyosi körben, Csongvai Lajos ügyvéd a marosi körben, Gálfy Kálmán szolgabíró és dr. Deme-

ter Lőrincz a sz.-kereszturi egyházkörben felügyelő gondnokokká választottak, kik közül Székely M. jelenlétén, az esküt leteszi, a többiek felesketése az illető egyházkörökre bízott. A br. Baldácsi alapítványt kezelő bizottságba vallásközönségünk részéről újabb 3 évre megválasztottak: Ferencz József püspök és Bedő Albert ny. államtitkár; póttagnak Gál Jenő táblalabíró. Maroskőri jegyzőnek megválasztván az illető egyház kör által Ürmösi Kálmán szt-gericzei lelkész, torda-aranyoskőri jegyzőnek Létai Domokos sinfalvi lelkész, a választásokat a főtanács megerősíti. Boros Sándor ig. tanárt a főtanács újabb 2 évre a belső emberi nyugdíjintézet pénztárnokának ismét megválasztja.

Albert János tordai pap és tanár kérése felolvastván, őt a főtanács 52 évi hűséges és kitünő szolgálatának elismerése mellett nyugalomba bocsátja, megszavazván részére együttesen 360 frt nyugdíjat és évjáradékot. Az E. K. T. jelentése folytán a főtanács örömmel és hálással veszi tudomásul hogy id. Daniel Gábor főgondnok és a többi Daniel-utódok a boldogemlékü Daniel Elek által tett 1000 frt alapítványnak pótlására, mely régen elévült, 750 frt alapítványt tettek készpénzben, mely remélhetőleg az illető többi utódok által 1000 frtra fog kiegészítettetni. Sipos Gábor kolozsvári ügyvéd 50 frtos alapítványa is egy főgimn. tanuló részére örvendetes tudomásul vétetett.

Az 1886-ik évben végzett osztálytársak részéről „*Milleniumi találkozók alapja*“ czímen szintén 175 frt alapítványt lett bejelentve a főgimn. részére, mit a főtanács köszönettel vett tudomásul. A püspök jelentése szerint a „*Millennáris egyházi alap*“ még csak 1544 frtra emelkedett, de remélhető, hogy ez összeg csak magvát és csiráját képezi annak a nagyobb összegű alapnak, melyhez minden unitárius embernek hozzá járulni szent kötelessége, már csak azért is, mert szeretett püspökünk csak e reményben volt rábirható arra, hogy ez ügyet tartsa továbbra is keze között. Hogy hiveink adakozási buzgósága föl fog lendülni, annak biztos jelét észrevehettük már a főtanácsi gyűlés alkalmával történt pár szép összegű adakozásból. Az első napi tárgysorozat ezzel ki lévén merítve, 2 órakor a főtanács tagjai a püspöki ebédre gyűltek, mely vidám hangulatban lelkes felköszöntők elhangzása mellett d. 5. óráig tartott. Ekkor kezdetét vette a bizottságok működése, mely több órán át tartott megfelelő érdeklődés mellett.

A második napon tartott ülés tárgysorozatából a következő ügyeket említjük fel. A szentgericzei ekkleziásának engedély adatott arra, hogy a kántori képét évi 150 frtért megváltsa. Benezédi Gergely közpénztárnok összes számadása az 1896. évről helyesnek találtatván, őt a főtanács jegyzőkönyvileg legnagyobb elismerésben részesíti. A tordai és kereszturi iskolák, valamint a belső emberek nyugdíjintézetének számadásai is helyeseknek találtattak a kiküldött bizottságok által, miért a főtanács Derzsi Károly, Gombos Sámuel és Boros Sándor pénztárnokoknak elismeréssel adózik.

Az alamori, pusztaszentmiklósi, bányabükki gazdaságok 1896 évi számadásait szintén elfogadásra ajánlotta a br. P. Horváth Kálmán főgondnok elnöklete alatt kiküldött bizottság. A biz. ajánlatára a

főtanács Albert Dénes jószágigazgatónak a gazdaságok fejlesztésében tanusított odaadó munkásságáért, továbbá Molnár Sándor, Benczédi Gergely és Benkő Mihály jószágfelügyelőknek, valamint Gyulay Árpád, Mózes András és Orbók Ferencz számvevőknek lelkiismeretes eljárásukért hálás köszönetet szavazott.

A theol. tanároknak fizetése az E. K. Tanács ajánlatára 1200 frtra emeltetett az 1898. évtől kezdődőleg, tekintettel arra, hogy a gimn. tanárok ez emelkedést már 1897-re megkapták az államsegélyből. A sz.-kereszturi tanárok fizetésének emelése az E. K. T. előterjesztése szerint a legjobb akarat mellett sem volt beilleszthető az 1898. évi költségvetés keretébe.

A második napon a főtanács tagjait br. P. Horváth Kálmán főgondnok hívta meg ebédre a központi szálló emeleti disz-termébe, mely ép oly emelkedett hangulatban folyt le mint az előző napi püspöki ebéd. Szebbnél szebb felköszöntők hangzottak el e napon is az egyház és társadalom azon előkelő tagjaiért, kiknek buzgósága az unitárius egyházat a művelődés és anyagi gyarapodás útján évről egy-egy lépéssel elébb vezeti.

D. u. 4 órakor az ülés folytatódván, kezdetét vette a vallásközönség, belső emberek nyugdíjintézete, a kolozsvári, kereszturi és tordai iskolák költségvetéseinek tárgyalása, melyek mind oly értelemben fogadtattak el, a mint az E. K. T. előterjesztette, csupán a kolozsvári főgimn. költségvetése emelkedett 500 frttal, miután Gálfi Lőrincz h. tanár a jelen főtanácson rendes tanárrá választatván, fizetése ez összeggel megszaporodott. A gazdaságok vezetésére szolgáló szabályzatot az E. K. T. a főtanács mult évi megbízása folytán elkészítvén, az most a kiküldött bizottság jelentése alapján elfogadtatott. Az adós egyházközségekkel szemben kimondatott hogy tartozásaikat a vallásközönséggel szemben $\frac{2}{3}$ -os kulcs szerint törleszthetik.

Harmadik napon a különböző jelentések meghallgatása vette leginkább igénybe a főtanács idejét. A segélykiosztó bizottság jelentése alapján tetemes összegű segélyt osztott ki a főtanács a szegényebb egyházközségek és belső emberek között. A segélyek forrását képezte az államsegélyen kívül, mely 1897-ben 15250 frtot tett, a br. Baldácsy-alap, Dávid Ferencz-alap és Kovács Dénes-alap. A felsőbb iskolákról és a népoktatásügyről szóló jelentés kiváló érdeklődés tárgyát képezte; sajnos, hogy az egyes egyházkörök tanügyi bizottságai — a hallott felszólalások szerint — nem elég éberek, főleg a vallás tanítás ellenőrzése körül. Az E. K. T.-nak e baj orvoslása figyelmébe ajánltatott. A vasárnapi oktatás is a legtöbb helyen hiányos.

Az E. K. T. azon jelentése, hogy a kormány a sz.-kereszturi gimnasiumot addig nem segíyezi, míg a kolozsvári főgimnasium újraépítése és teljes felszerelése nincs befejezve: sajnosan vétetett tudomásul. Az E. K. T.-nak a kormánynyal a tordai iskola ügyében a régi szerződésnek 5 évre terjedő megújítása szintén tudomásul vétetett.

Jóváhagyó és igen örvendetes tudomásul szolgált a főtanácsnak

az E. K. T. azon intézkedése is, mit a theol. akadémia újjászervezése érdekében tett s egyuttal Boros Györgyöt dekánnak a jövő évre is megválasztotta.

A közigazgatási hatóságok újraszervezésének ügyét a főtanács kiadta a püspök elnöklete alatt egy bizottságnak oly utasítással, hogy munkálatát az E. K. T.-hoz terjessze be, hogy esetleg ezen ügy egy rendkívüli főtanácsi ülésben tárgyalható legyen.

Végezetül az illető bizottságok megtévéen jelentéseiket a közigazgatási, tanügyi és pénzügyi jegyzőkönyvek megvizsgálásáról, a főtanács elismerését és köszönetét fejezte ki Boros György, Kovács János és Mózes András jegyzőknek ügybuzgó működésükért. Ezzel a három napon át tartott tárgyalások véget értek. Kelemen Albert esperes a nagy munkára buzgó imájában Isten áldását kérve, a gyűlés szétszolgált, éljenezve az elnökséget.

. . . N.

Régi adományok a m.-sztkirályi ekklezsia számára.

Egy fakult nyolczedbrétü papirlapon következő följegyzést találtam:

„A. 1739. Conferalt az M. Sz. Királyi Unitaria Ecelesiának Tholdalaghi Gábor Uram egy ezüst, aranyas, virághos pohárt“.

„Ismet. A. 1743. Szabó Lajos Uram conferalt egy arannyal varrot potyolat keszkenőt, melyre vagyon varrva 8 virágh, négye nagy, négye kicsin“.

Közli: KANYARÓ F.

A hit virágai.

— Imák a nők számára. —

XII. reggeli.*

Leborulok hatalmad előtt oh Isten e megujult reggelnek idején! Ime! parancs szavadra leszakadoztak az éj sötét kárpitjai s napodnak fénysugárai ragyognak az újra ébredt világ felett. Élet, zsiibongás, munkakedv mindenfelé, mintha egy új élet, a feltámadás hajnala derült volna én reám. A virágok égfelé tárják kelyhököt, megmosakodva az éj bő harmatában, melynek csöppjei még keblükön ragyognak, visszatükrözve a menny boltozatát. A kis pacsirta is hallatja már csattogó dalát, röpködve a reggel verőfényes, illatos levegőjében. Minden élő és érező valóság téged áld, téged magasztal oh Isten! Hát csak én legyek-e néma, érzéketlen teremtményeid milliói közt? . . . Oh érzem, érzem én Istenem, hogy az én lelkem is hozzád vágy, téged keres. Vajha szárnyaim volnának, mint a hajnalnak, hogy hozzád szállhassak! Vajha megmosakodhatnám illatos liliomokkal, harmattal és izsoppal, hogy fehér lehessenek, mint a hó s az én szívem tisztaságában és lelkem ártatlanságában visszatükrözhetném a mennyországot . . . Vajha megközelíthetném a te szentségedet, hogy már itt e földi létben éldelhetném a mennyország édes üdvösségét, jótetteimnek boldogító öntudatában.

Oh, de érzem, hogy én erőtlen, gyarló, bűnös vagyok. Hozzád siető vágyaimat megnehezítik fogyatkozásaim. Uram! a te kegyelmed közel van a téged félőkhöz: siess hozzám és végy fel a te irgalmad karjaira. Erőtlenégeimet fátyolozza el a te bűnbocsátó atyai szereteted. Ne zárj el a te szent orczád elől! számláld meg könnyeimet s annak bő harmatozásában hagydd, hogy lemoshassam a földi lét porát. Uram! hallgasd meg az én imádságomat! Téged áldlak én a felkelő nap első sugaraival. Neked szentelem megujult lényem első érzéseit és gondolatait. Hálát rebegek oltalmadért, melylyel fedeztél

* I—XI. megjelent folyóiratunk 1894—95. évf.-ban.

Szerk.

engemet, mint egy paizszsal és megoltalmaztál az éj veszedelmeitől. Irgalmasságodat magasztalom, mely nem engedé, hogy halálra záróddjanak álomra hunyt szemeim. Bölcseségedet dicsőitem, mely a nyugalom karjain ringatott, hogy testben, lélekbén megújuljak s képes legyek a mai nap munkájára. Segedelmedet hívom segítségül az én erőtlenségemben.

Szenteld meg édes Atyám e megújult nap folyamát az én számomra. Adj erőt, szorgalmat és kitartást, hogy igazságos munkáimban sikert, előmenetelt láthassak. Oltalmaz meg engemet a büntől, hogy annak szennye homályt ne vethessen hozzád törekvő lelkem fényére. Ne engedd, hogy az elbizakodottság kevélylyé tegyen és lenézzen szegényebbsorsu embertársaimat, sőt inkább a szeretet és könnyörületesség érzéseit ápolj, neved szivemben, hogy *az irgalmasság és igazság előltalálják egymást.* (Zolt. 85.) Irtsd ki szivemből a harag és bosszuállás nemtelen indulatait, hogy e mai napon is minden szavaimban és tetteimben *az igazság és béke egymást csókolgassák.* (Zsolt. 85.) Tölts be engemet minden reggel a te jóvoltoddal. Taníts hogy tudassam az én napjaim számát és járhasak előtted bölcs szíved. Erősíts meg az én kezeimnek igazságos cselekedeteit, hogy látassék meg rajtam a te szépséged. Amen.

(Folytatásuk következik.)

RÉDIGER GÉZA.

Angliai levél.

Oxford, nov. hó.

Tisztelt Szerkesztő úr!

A folyó akadémiai évet mult october hó 16-án nyitották meg a Manchester College-ban. A szokásos ceremoniakon kívül, azonban, a megnyitó ünnepségnek különös érdeket kölcsönzött az, hogy Greg Arthur hitrokonunk ez alkalommal adta át formálisan nagybecsű adományait a College imaháza számára, igen szép számú érdeklődő közönség jelenlétében. Ez adományok állanak: egy művészies faragványokból összeállított, k. b. 3 méter magas választófalból, mely nemcsak az általános szépséget emeli, hanem, az akusztikára való tekintetből igen hasznos is; továbbá 40—45 darab tölgyfa-padból, szintén faragványokkal és fölírásokkal diszítve. E padoknak az adományozó tréfás megjegyzése szerint, az az (angol templomokban nem igen tapasztalt) előnye is van, hogy ülés tekintetéből semmi kivánni valót nem hagynak fönn.

Greg ur ez adományaival feledhetetlen testvére, néhai Greg János Henrik emlékének kívánt adózni, ki ugy a College, valamint általában az unitárius hitközségek irányában a legbuzgóbb érdeklődést tanusította és érdekeiket hosszú éveken keresztül önzéstelenül szolgálta. Bármi kevés értéke legyen az adományoknak, hiszi, hogy az emlék, mely hozzájuk fűződik, kegyeltté teszi ugy a jelen, mint a következő nemzedékek előtt.

A College nevében dr. Drummond principális vette át a tárgyakat és egy tartalmas beszéd kíséretében biztosította az adományozót, hogy ez önzetlen tettére örök hálával fognak visszaemlékezni; néhai nemes testvérenek emlékét pedig e tett által kegyeletben fentartani.

A College belső szépsége ez adományokkal nagyban növekedett; imaháza és könyvtára e tekintetből, a nagy történelmi multtal dicsekedhető számos egyetemi College-okéi között bátran az első sorba tehetők. A mi azonban becsüket még inkább fokozza, az, hogy majdnem egész berendezésük a hitbuzgóság hasznát nem kereső eredménye.

Ugyanazon napon délután tartotta Wood József birminghami lelkész, megnyitó felolvasását „A mi viszonyunk az orthodox non-conformisták liberális mozgalmaihoz“ czimen. Wood lelkész ur a College-ban hetenként előadásokat tart a gyakorlati papságról, melyeket szintén az ő vezetése alatt, vitatkozások, rögtönzések és szó-

noklatok követnek. Tekintve azt, hogy a papi hivatás gyakorlati oldalának fejlesztésére a tanulóknak Oxfordban ugyyszólva semmi alkalmuk se nyílik, a lelkész úr működése e részben igen nagy fontossággal bír.

A megnyitás alkalmával tartott felolvasásában is nagyjából gyakorlati kérdésekkel foglalkozott. A non-conformista egyházak között, ugyanis, az utóbbi években egy új szellem nyilvánulásai tapasztalhatók, mely szellemet bátran lehet liberálisnak nevezni. Ők is kénytelenek elismerni, hogy a tudomány óriási fejlődése a hit dolgaira is nagy befolyást gyakorol; s habár magukat nyilvánosan liberálisoknak nem nevezik, az igazság keresésében rendszerük lényegileg megegyezik az unitáriusokéval.

Hogy azonban közöttük a barátságos együttműködés még mindig megvalósításra vár, a lelkész ur erre nézve két okot hoz föl. Az egyik szerint, az orthodoxok rendszeresen igen téves nézetekből ítélnek meg az unitáriusokat; s ha olykor el is ismerik munkálkodásuk becsét, igenis „túlhajtott liberálisizmussal“ szövetkezni nem hajlandók. Másfelől azonban, az unitáriusok között is meg van az a hiány, hogy az orthodoxok gyakorlati munkásságát nem igen kívánják elismerni olyanoknak, mint a melyeknek a tiszta vallásos élet fejlesztésére jótékony hatásuk lenne. Csupa theologiai tanok nem igen adnak alkalmat a széthúzásra, mert a XIX-ik százévtől az egész kereszténységet eszményivé formálta, mely eszményi kereszténységet ma minden gondolkodni tudó ember elfogadja. Az egyetlen eszköz tehát, mely együttműködésünket biztosíthatja, abban a mélyebben fekvő érzésben keresendő, mely mindnyájunkat e kereszténység hűségese szolgálivá tesz.

Az alapot, melyen Wood lelkész ur eszméit fejtegette, természetesen az orthodoxok nagy része is elismeri helyesnek; azonban az angol unitáriusok, mint egymástól minden tekintetben független, egyéni egyházközösségek állanak szemben az orthodoxokkal, kik, ellenben, mindannyian egy szerves egészet képeznek. Ez utóbbiak, továbbá, a liberálisizmusnak csakis történelmi multjuk keretén belül adnak helyet, az angol szellem még az egyházi szervezetben sem ismer el magasabb tekintélyt történelmi hagyományain fölül.

Mindezeknek mérlegelése után könnyebben megérthető, hogy az együttműködés érdekében tett annyi nemes fáradozásnak oly nagy gyakorlati sikere nincsen. Mindennek ellenére, azonban, mint a felolvasó megjegyezte, mi mindnyájan csak *ugyanazon egy kereszténységnek* lehetünk szolgálói, t. i. a melynek egyetlen alapja Jézus.

Egy egészen különböző alapon munkált Francis W. Newmann, ki mult october hó 5-én végezte be hosszú munkás életét 92 éves korában. Szülői erős kálvinista szellemben nevelték testvérével, Henryvel együtt; e kálvinizmusból azonban a leghalványabb szikra se maradt fönn a két testvér vallásos szellemében, mert Henryből később róm. kath. érsek és kardinalis, Francisból pedig felekezetenélküli theista lett.

Mindketten egyidejűleg tanultak az oxfordi egyetemen, hol a vallásos élet légköre nem kevésben különbözött a szülői házétól. Abban az időben ugyanis, (mely törvény különben egész 1872-ig fennállott), a ki valamely egyetemi fokozatot el akart nyerni, az anglikán egyház 39 hitcikkelyét el kellett fogadnia és e fogadását sajátkezü névalírásával megerősítenie. F. Newmann mindezt nem hagyta megjegyzés nélkül, sőt egyszer úgy nyilatkozott, hogy a kik e hitcikkelyeket aláírják, nincsen semmiféle lelkiismereti meggyőződésük; és később mikor tanulmányainak végeztével reá is elkerült a sor, hogy az egyetemi tudományokban felmutatott kiváló sikereit a hitcikkelyek aláírásával még hatályosabbá tegye, inkább odahagyta az egész egyetemet, fényesnek ígérkező jövőjét, mintsem hogy lelkiismeretét feláldozza. Ifjui lelkét már ez idő alatt különböző vallásos meggyőzések foglalták le, míg végre a chiliastikusok tanait fogadta el, t. i. a kik Jézus második eljövételében és földi uralkodásában hisznek. Később aztán Persiába Bagdádba utazott, hogy ott e hitet terjeszsze és egyházakat alapítson; vállalata azonban nem járt nagy eredménnyel, s visszatért Angliába, hogy e végből hitfeleivel értekezék. Itthon ismét új csalódás várta; ugyanis testvére, a későbbi kardinális, vallásos nézete miatt a családtól elidegenítette, mely idő től fogva közöttük minden összeköttetés megszakadt, Franciscnak nagy fájalmára.

Utazásai alatt leginkább a keleti nyelveket tanulmányozta, mely őt később egyikévé tette Anglia legjobb orientálistáinak. Egy pár évvel Bagdádból való visszatérte után a Manchester New-Collegeban (akkor Manchesterben, jelenleg Oxfordban) kapott alkalmazást, hol 1840—46-ig a klasszikus és héber nyelveket adta elő. Innen aztán a Londoni University Collegeba ment, hol 1863-ig maradt, mikor a tanári állástól végképp visszavonult.

Munkái egy egész kis könyvtárt alkotnak, majd mindenféle tudományágat képviselve. Legfőképp azonban a philologiai kérdésekben tüntette ki magát, melyre nézve különösen keleti utazásaiban szerezte a legtöbb anyagot; nevét pedig legismertebbé vallásos nézetei és iratai tették.

Kálvin tanai csak addig elégitették ki lelki vágyait, míg a többi vallásos nézetekkel közelebbi ismeretségre nem jött, mire az oxfordi egyetemi élet különös alkalmat szolgáltatott. Chiliastikus nézeteit bagdádi csalódásai után szintén nem sokáig tartotta fenn, a mire talán családi keserőségei is nagy befolyással lehettek. Míg az atheismusnak való végső meghódolástól tudományosan képzett szellemi tehetségei mentették meg. Későbbi életében aztán mindig theistának vallotta magát, a nélkül azonban, hogy Jézus vagy más történelmi személynek tanait elfogadta volna kizárólagos mértékadó gyanánt. Jézus rendkívüli befolyását az emberiség általános fejlődésére nézve elismerte ugyan, de a kérdésben sohasem nyilatkozott határozottan. Legismertebb munkája „Phases of faith“ (A hit változatai), melyben különböző alkalmakkor elfogadott vallásos nézeteiről

ad számot. Ezt követte aztán „Of the soul“ (A lélekről) irt értekezése, melynek a legfőnségesebb érzésekkel telt gondolatai igazolják azt az állítását, hogy ő egy oly vallás érdekében munkált, mely egykor önmagában foglalja mindazt, a mi a legmagasztosabb az összes történelmi vallásokban.

A két testvér, kik egykor ugyanazon légkörben, ugyanazon helyen kezdték az életet, egymástól egészen különböző eredményre jutottak a hit dolgaiban. Befolyásuk, azonban, az angol vallásos életre oly hatalmas volt, hogy az anglikán (állami) egyháznak egész új mozgalmat kellett megindítania nézeteik ellen mindkét irányban. Annyi tény, hogy a reformatio óta Anglia vallásos életében soha oly tevékeny mozgalom nem mutatkozott, mint az, melynek a múlt és jelen nemzedékek voltak tanúi és a melynek legéltetőbb szellemét a két Newmann — némelyek szerint talán téves, de a legőszintébb vallásos meggyőződés által sugallt nézetei táplálták.

LŐFI ÖDÖN.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

THEOLOGIAI ISMERETEK TÁRA. Szerk. Z o v á n y i Jenő, theol. m. tanár, tisz a földvári lelkész. E hasznos vállalatból ez évben megjelent a IX. és X.-ik füzet. A vállalat híven követi, mint kezdettől fogva tette, azt az elismerést és méltánylatot érdemlő elvet, hogy a hazai egyh. írókat és egyházi tárgyakat figyelemben részesíti és megillető módon és arányban alkalmazza be megszabott keretébe. A IX.-ik füzet hozza Kriza János, unitár. püspök életrajzát röviden, de hű vonásokkal. Ugyan e füzetben találjuk Gróf Kuun Géza, a kiváló tudós ismertetését is, kinek theol. érdekü dolgozatai nagyobbbrészt a Ker, Magvetőben jelentek meg. Csakugyan itt olvassunk Lang Henrik a szabadelvű sweitzai theologusról, kinek Magyarország modern theologussaira is gyakorolt nagy befolyását méltán emeli ki. A Theol. Ismeretek Tára a X.-ik füzettel Mortalembertig érkezett.

MAGYAR KÖNYVTÁR. Szerk. R a d ó Antal, a Kisfaludy-társaság tagja, kiadja Lampel Róbert (Wodiáner J. és Fiai) könyvkereskedő czég, Budapesten. A Magyar Könyvtár hazai és külföldi klasszikus munkáknak olcsó árban kiadását tüzte ki czélül. A jelesebb írók műveit eddig csak drága áron lehetett megszerezni. Most már olcsón juthatni azokhoz. A külföldön, németek, francziák már régebb bocsátottak ily olcsó kiadásokat forgalomba. Az angolok Shakespere összes műveit 2—3 shillingért olvashatják, az amerikaiak Channinget $\frac{1}{2}$ —1 dollárért. A magyar olvasó is most már feltűnő olcsó áron szerezhet klasszikus darabokat. Katona Bánk-bánját, Berzsenyi válogatott verseit, Kisfaludy „A kérők“ vigjátékát olvashatja 15 krért. Az ifjúság így könnyen juthat a legjobb könyvekhez. Mindenik mű bevezetéssel van ellátva, Az említettek kivül megjelentek még: Coppeé Kovácsok strájkja és más elbeszélő költemények; Guy de Maupassant nyolcz apró elbeszélése.

A NYOMDÁSZAT. Tankönyv szakiskolai és magánhasználatra. R u z i c s k a Gyulától. E könyvet ugyanannak a nyomdának a művezetője irta, hol folyóiratunk is készül. Kiváló szakképzettséggel irt munka, melynek jó hasznát fogják venni nemcsak a nyomdász-tanonczok, kiknek szakiskoláját vezeti, hanem előhaladottabb pályatársai is. A nyomdász-technikának újabb vívmányai fel vannak benne dolgozva.

KÜLÖNFÉLÉK.

BRASSAIRÓL e füzetünk elején egy kitűnő régi tanítványának tanulmányát közöljük. Már több dolgot adtunk közre elhalt nagy tudósunkra vonatkozólag. De készséggel nyitunk tért tovább is a róla való közleményeknek, legyenek azok akár tanulmányok, akár egyszerű adatok,

melyek e bámulatos szellem nagy munkásságának egyes részeit megvilá-
gíthatják, minek sokoldalúságát a jelen tanulmány oly hiven tükrözi.

FERENCZ JÓZSEF püspöket dec. 12-én a tordai egyházközségben nagy
ünnepélyességgel fogadták. A főt. püspök úr ez alkalommal beiktatta
az új lelkészt, Simó Jánost. Ugyanekkor Mózes András pénzügyi jegyző
segédkezése mellett az egyházközségben vizsgálatot is tartott.

NYILT LEVÉL Tisztelendő Albert János unitárius lelkész urnak.
Felső-Zsuk, 1897 november 4. Kedves Tisztelendő ur! Ez idei főtaná-
csunk alkalmával felolvasták tisztelendőséged lemondó levelét, a mely-
ben bejelenti, hogy mennie kell, mert tovább már nem bírja, elhagynia
a diplomát és szószerket, melyben gyönyörűséggel szolgált az egyház-
nak 53 évig; és ily hosszú, érdemekben gazdag munkálkodás után,
sem lép fel követelésekkel, hanem csak szerényen kér, hogy adjon az
egyház mit adhat, ő köszönettel veszi. A nemes hang, az önmegtágadás
é ritka példányképe, önkénytelenül eszünkbe juttatá mindnyájunknak,
ilyeneknek kell lenni az egyház igaz bajnokainak, kik a kereszténység
szolgálatában, nem ösmerik az egyéni érdeket, hanem egy nemesebb
ideális célú tűzve magok elébe, azzal azonosítják egész énjüket. Ők
csak létrák kívánnak lenni, melyeken a jó ügy előre mehessen, saját sze-
mélyüket visszavonják, nem viszik magukkal a létrán terüképen. Ez
igazi lemondás, a keresztényi szeretetet hirdető és azért áldozatot hozni
tudó papnak csak dicsőség lehet, egyházának csak javára válhat. Jer-
tek öregek, ifjak, papok és nem papok egyaránt, tanuljunk kötelesség-
tudást és nemes ambíciót ő tőle, ki tőlünk távozik. Midőn Önben úgy
is mint magán egyén, ki az érdemet mindenkiben becsülni tudom s
akarom, úgy is mint a magyar unitáriusok egyik főgondnoka, ki ösme-
rem azon szolgálatokat, melyeket tisztelendőséged egyházunk érdekében
tett, méltatni kívánom az önzetlen emberbarátot, jó hazafit és példány-
szerű papot — óhajtom, hogy Isten még hosszason tartsa meg családjá,
egyháza és hazája javára friss egészségben és életerőben. Maradok
mindig igaz tisztelője és hive: Petrichevich Horváth Kálmán.

TUDORRÁ AVATÁS. Ifj. Ferencz Józsefet, főt. Ferencz József püspök
úr fiát nov. 14-én a kolozsvári egyetemen a jog- és államtudományok-
ból tudorra avatták „sub auspiciis regis“. A király ajándékát Dr. Zsi-
linszky Mihály vallás- és közoktatásügyi államtitkár, királyi képviselő
mély hatású beszéddel adta át a szépszámu közönség jelenlétében
felavatott ifju tudornak. A királyi gyűrű az elismerés kifejezésé a
tudományokban tanusított kitartó szorgalomért és kitűnő eredményért.
A fölavatott tudori értekezése is szép bizonyítványt nyújtott erről. „A
büntetések feltételes elengedését“ szakképzettséggel és figyelmet lekötő
módon tárgyalta. Az ifju tudós hivatva van arra, hogy a tudományos-
ság magasabb fokait érje el, mit óhajtunk is.

A TANTERV-REVISIO. Mint tanügyi lapokban olvassuk, a tanterv
revisioja dolgában a közoktatási tanácsban gyorsan foly a munka.
Lényegesebb változásokat főleg a történelem tantervében várhatunk.
A gymnasium tanterve már készen van, most a reáliskola tantervén
dolgoznak. A minister sürgeti a munkát, mert már a jövő tanévben
életbe akarja léptetni az új tantervet. Olvasóink emlékezhetnek, mert

jeleztük folyóiratunkban, hogy a tanterv revisioját a sokat hangoztatott panasz, a tanulók túlterhelése, hozta első sorban napirendre s aztán a görögöt pótló tanterv hiányai és fogyatkozásai. Kíváncsian várjuk az új tantervet, mely hivatva lesz segíteni az észlelt hibákon. (G. K.)

RENDELET A PROTECTIO ELLEN. Wlassics Gyula közoktatásügyi minster, ki a maga erején, a maga szorgalmával és tehetségével feljutott ara a magas polczra, honnan az ország oktatásügyét vezeti, a protectio ellen irányuló rendeletével megint megmutatta, hogy ő csak az egyenes, becsületes törekvést és munkát s a munka árán szerzett valódi érdemeket ismeri el. Kissé szokatlanul hangzik ugyan, hogy a társadalomnak ez újabb keletű betegsége ellen rendeletekkel kívánunk védekezni. S hisszük, hogy a minster csupán csak e rendeletével e bajt gyökeresen nem is fogja kiirtani tudni. Sokkal mélyebben fekszik a baj. Ott van az már, hol a morált, az egyéni és a társadalmi morált kezdi inficiálni. Ott van mindenütt, hol a felületességgel, hanyagsággal lelkiismeretlenséggel az u. n. stréberség párosul. Jelszava: a lehető legkevesebb munkával és érdemmel lehető legrövidebb idő alatt lehető legmagasabbra jutni. Szinte ugy hangzik, mintha a mechanikában a legkevesebb erőelhasználás elvét hallanók. Nem is a rendeletől várjuk a kívánt eredményt, hanem attól, a ki e rendelet kibocsátásának szükségességét belátta s a rendeletet a főigazgatóságokhoz kibocsátotta. Mutassa meg első sorban ő, hogy a kinevezéseknél csak az igazi érdemet veszi tekintetbe s üldözze kérelhetetlenül minden rendelkezésére álló módon — s mennyi van ilyen! — a protectiot. (G. K.)

A JÖVŐ ÉVI KÖZOKTATÁSI KÖLTSÉGVETÉS. A közoktatási tárcza egész kiadása 16,353,182 frt. A kiadás kevesebb 539,088 frttal mint a mult évben. Ennek magyarázata az, hogy jövő évben 1,589,570 frttal kevesebb fordittatik. A rendes szükségletekre, nyugdíjakra s átmeneti kiadásokra 1050482 frttal több fog fordittatni, mint a mult évben. A felső oktatásra 124344 frt, a gymnasiumokra és reáliskolákra 243014 frt, a felsőbb leány iskolákra 48171 frt, a népoktatásra 346769 frt jut e többletből. A gymnasiumra esik 103008 frt, a reáliskolára 46588 frt, az autonom és községi középiskolák segélyezésére 42266 frt. Új iskola nyílik a jövő évben Fogarason és Szegeden. Államosittatni fog a gyöngyösi gymnasium és a sümegi reáliskola. Erzsébetvárosra internátus terveztetik. A tanári létszám növekedni fog 3 új igazgatóval és 42 tanárral. Államsegélyt 3000 frtot fognak kapni a nagybecskereki, marosvásárhelyi róm. kath. és ev. ref., a györki ref., és a *sz.-keresztúri unitárius iskolák*. A budapesti nőképző egyeslet leány-gymnasiuma 2000 frtot kap. Új épületekre fel van véve: a budapesti I. ker. gymnasiumra 310000 frt, budapesti VI. ker. reáliskolára 480000 frt, lőcsei reáliskolára 130000, nagyszabeni gymnasiumra 287720, dévai reáliskola kibővítésére 50000, kolozsvári felső leányiskolára 270000, mezőtúri felső leányiskolára 100000 frt. A budapesti V. ker. gymn. épületét megváltja az állam 435,794 frt 86 1/2 krért, a mi 37 1/2 évi annuitás mellett 23968 frt, 72 kr. évi kiadás. Felekezeti középiskolák építkezése segélyére 53500 frt van felvéve.

Ezekben ismertetjük a budget főbb adatait. Reánk nézve nagyon

örvendetes tény, hogy a közoktatási kormány végre belátta nagy nemzeti, felekezeti és kulturális missiót teljesítő keresztúri iskolánk segélyezésének szükséges voltát s megadta segélyével a tovább fejlődés és virágzás lehetőségét.

SZÁSZ ÁDÁM. †. Ki volt Szász Ádám? A kolozsvári egyházközségnek egy tagja. Egyik azok közül, kiket már az első keresztény gyülekezetben úgy neveztek az „egyház oszlopai“. A kolozsvári egyházban a Szász család neve jól hangzó, drágaemlékü név. Szász Mózes e százesztendő elején az egyházközségnek kiváló papja. Ki volt Szász Ádám? Egyike azoknak, kik belétartoznak az egyetemes papságba. A józan vallásosságnak, a polgári és hazafiui erényeknek megtestesülése; vallásos, hitbuzgó nemcsak elméletben, hanem gyakorlatilag is az Úr templomában, munkás, áldozatkész az egyház minden ügyeiben; példás szorgalmú tisztviselő és jó hazafi. Nemes jellem, a régiek mondása szerint: „vir ad ungvem“. Kolozsvár városát mint pénzügyi tisztviselő s később pénztárnok negyven évig szolgálta ritka hűséggel, az egyházközségnek pedig mindig keblü tanácsos volt. Már ezelőtt több évvel nyugalomba vonult a városi pénztárnokságtól s idejét gazdálkodással töltötte. A néhai Berde Mózsával a legjobb barátságban állott. Tisztes alakját közbecsülés környezte mindvégig. Általános részvét kísérte sirjába is, mikor dec. 11-én 87 éves korában elköltözött az élők sorából, hátrahagyva nemes emlékezetét.

GYÁSZHIREK: Ürmösi Sándor, tarcsafalvi lelkész nov. 13-án elvesztette szeretett nejét *Végh Ilonát*, kivel 10 évet élt boldog házasságban. — Kis-kadácsi *Simén Elek* ny. telekkönyvvezető, egyh. tanácsos † nov. 30-án 59 éves korában Kis-kadácsban. Az elhunytban Veress Gábor, Árpád és Béla jóltevő nagybátyjukat siratják.

OLVASÓINKHOZ. Olvasóinknak boldog ünnepet és boldog új évet kívánunk, folyóiratunkat szíves jóindulatukba ajánlva.

ARANYKÖNYV.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok.

(Kilenczedik közlemény.)

179. Kőváry László (másodsor L. 129. sorsz.)..	20	frt	—	kr.
180. Csegezi László esperes Bágyon.....	5	„	—	„
181. Orbok Mór fıképezdei ig. tanár Kolozsvár.	30	„	—	„
182. Dr. Vass Miklós tanárjelölt Budapest.....	2	„	—	„
183. Boér Gergely kép. tanár (másodsor L. 122. sorsz.)	10	„	—	„
184. Péterfi Dénes lelkész és tanár Kolozsvár.	10	„	—	„
Összesen	77	frt	—	kr.
Az előbbi 8 közlemény összege	1475	„	96	„
Időközi kamatokban	63	„	70	„
Együtt	1622	frt	66	kr.

A mint többek előtt tudva van, a f. évben tartott egyh. főtanácsunkon a gyűjtés addigi eredményéről elszámolván, a további gyűjtésről is lemondottam volt s azt csak többszörös felkérésre vállaltam el ismét; mert a jelek után itélve, bezárhatónak gondoltam ezt az Aranykönyvet, a melyet a legszebb remények között nyitottam volt meg. Örvendek, hogy a fennebbi adományokkal reményem némileg újra feléledett. A midőn azért legmelegebb köszönetemet nyilvánítanám e közleményben foglalt kegyes adományokért a szives adakozóknak, legyen szabad felkérnem vallásközönségünk összes tagjait, hogy ne sajnálják figyelmükre méltatni ez alapítványt avagy csak cziméhez kötött emlékeért is. Itt van a karácson ünnepe és az új év, melyeken az angyalok is megindulnak, hogy örömet szerezzenek azoknak, a kiket szeretnek. Szeretettünk tárgyai között bizonyára nem állhat utolsó helyen egyházunk és szent vallásunk. Emlékezzünk meg hát erről is, a melynek javára fog szolgálni egykor ez alap is. Mint eddig, ezután is minden adományt nyilvánosan fogok nyugtázni a Ker. Magvetőben.

Kolozsvárt, 1897. december 10.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püs. ök

BÖZÖDI IJ. RADÓ JÁNOS, magyar királyi pénzügy-igazgató helyettes és nője Csizsér Anna ő nagysága Déváról bözödi ekkleziánkat egy veres bársonyból készült művészies kivarrással és arany rojttal ékesített 150 forint értékű őr-asztali takaróval ajándékozták meg.

Korábban Boér Lajos és nője Albert Anna 1892-ben meghalt leányuk, Lenke emlékére egy fekete szőr szövethől készített szőszék takarót ajándékoztak. Szép jelei ezek annak, hogy a kegyelet a nemesebb sziveket ma is édesen köti templomainkhoz, hol a szív folyton nemesül s a lélek Istennel társalog.

Fogadják az illetők egyházközségem nevében e helyen is hálás köszönetemet.

Bözöd, 1897. november 25.

BOÉR LAJOS,
lelkész.

